

MISTÄ KAIKESTA MUODOSTUI TALVISODAN KANSALLINEN YHTENÄISYYS

Tero Tuomisto

VTM, kotiseutuneuvos, Helsinki

Talvisodan yhtenäisyys on elimellinen osa selviytymistarinaamme. On selvää, ettei se alkanut nappia painamalla, ensimmäisten pommien pudotessa Suomen kamaralle puna-tähtikoneista marraskuun viimeisenä aamuna 1939. Viimeistään siitä alkaen yhteenkuuluvuus kuitenkin tuntui jokaisen suomalaisen arkipäivässä.

Eheytyminen tapahtui vain parinkymmenen vuoden kuluessa, jos tässä nyt sivuutetaan toisen aikakauden, autonomian ajan eheytysoajatukset.¹ Oliko se määrätietoisien toiminnan tulosta? Vai sattumien ja ristiriitaisten pyrkimysten odottamaton yhteissumma? Jotain siltä väliltä? Ajanjakso väkivaltaisesta keväästä 1918 talvisodan yhtenäisyyteen ei ollut suoraviivainen. Ville Kivimäki on luonnehtinut, että ”1930-luvun ja talvisodan eheytyminenarratiivi ei ole niin siloinen kuin mitä on totuttu ajattelemaan”.²

Kukaan ei voinut ennalta nähdä tulevaa talvisotaa, vaikka esimerkiksi syksyllä 1939 moni oli näkevinään ennusmerkkejä vaikkapa luonnonilmiöissä. Katsaukseen on koottu esimerkkikuvauksia ja selityksiä kansakunnan

eheytymisestä ja talvisodan hengen muodostumisesta.³

Sota ja sotilaat

Sotilaallinen näkökulma talvisotaan koostuu osapuolien jännitteistä, strategisista suunnitelmista, materiaalisista voimasuhteista ja itse taistelutoiminnasta. Vähälle jäävät yleensä sodan yhteenkuuluvuuden kehkeytymisen kuvaukset. Esimerkiksi puolustusvoimien satavuotishistoriateoksessa kuvataan sodan tapahtumia muutamissa artikkeleissa, mutta kansallinen eheytyminen ja henki ovat vain taustalla itsestäänselvyyksinä.⁴

Kuvaavan tiivis on Antti Laineen luonnehdinta *Suomen historian Pikkujäättiläisessä*: ”Puutteellista aseistusta korvasi aseitakin voimakkaampi kansallinen yhtenäisyys, talvisodan henki, ja horjumaton halu puolustaa maata vihollisen hyökkäystä vastaan.”⁵ Sanomatta ja selittämättä jää, mistä tuo henki kumpusi.

”Suomen sota 1939–1945 on sankaritaru vailla vertaa Euroopan uuden ajan historiassa.” Näin on kenraali Gustav Haggglund ammatitiltaan ja taistelurintaman näkökulmasta

1 Ks. Topi Houni, ”Kansan eheyttäminen: Käsitteen merkityskerrostumat ja käytön historia,” *Historiallinen Aikakauskirja* 120, 1 (2022): 59–62.

2 Ville Kivimäki: ”Suomen sosiaali- ja kulttuurihistoria 1939–1945,” *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 39, (2019): 46–58, lainaus 54.

3 Tämä katsaus on osa tausta-aineistoa kirjoittajan työn alla olevalle tutkimukselle, jonka teemana on työväen sivistystoiminnan merkitys talvisodan kansalliselle yhteenkuuluvuudelle.

4 Esim. Ari Raunio, ”Suomen puolustusvoimien ensimmäinen vuosisata,” teoksessa *Suomen puolustusvoimat 100 vuotta*, toim. Mikko Karjalainen (Helsinki: Edita, 2018), 13–91, erityisesti 31–35.

5 Antti Laine, ”Suomi sodassa,” teoksessa *Suomen historian pikkujäättiläinen*, toim. Seppo Zetterberg (Helsinki: WSOY, 2003), 693–701, lainaus 697.

luonnehtinut kursailematta sotavuosiimme. ”Vain Suomi kykeni torjumaan puna-armeijan keskitetyn hyökkäyksen, eikä vain kerran vaan kahdesti, talvisodassa 1939–1940 ja kesällä 1944.” Tärkeintä oli yhteinen puolustustahto. Sen taustalla hän ei maininnut pitempää kehitystä tai eheytymistä. Ydin oli selvä: talvisodan aloittanut Neuvostoliiton hyökkäys eheytti rivit. Suomalaiset puolustivat omia kotikontujaan, heillä oli maaston ja ilmaston osalta kotikenttäetu, ampumataito oli hyvä, ja yleinen asevelvollisuus sai aikaan väestömäärään nähden suuren armeijan. Haavoittuneita autettiin, kaatuneet vietiin kotipaikkakunnan multiin. ”Omaa maata puolustaessaan ihminen on omalla asiallaan ja venyy uskomattomiin suorituksiin ja uhrauksiin, hyökkääjä on vain hallituksensa asialla.”⁶

Täydennystä Hägglundille tulee Lasse Laaksonen tutkimuksesta, jossa tarkastellaan ylimmän sodanjohdon keskinäisyyhteitä. Julkinen pinta oli yhtenäinen kuin kansakunnalla, mutta Laaksonen mukaan ylipäällikön ja kenraalien näkemyksissä oli eroja ja henkilösuhteissa ristiriitoja. Arvovaltakatsomuksiin kytkeytyneet virheratkaisut merkitsivät pahimmillaan turhia kaatuneita ja haavoittuneita. Se puolestaan olisi saattanut heijastua kansalaismielialoihin ja yhteishenkeen, jos kiistoista ja niiden vakavista vaikutuksista olisi julkisuudessa tuolloin tiedetty.⁷

Martti Julkusen mielestä sodan yksimielisyys ei ollut ihme:

Talvisota oli suomalaisten tuntemuksissa sota, jonka merkityksestä ei ollut epäilyjä. Talvisodan kääntyminen sotilaalliseksi ihmeeksi, menestykselliseksi puolustustaisteluksi joulukuun puolivälistä lähtien todisti sitten yksimielisyuden voimaa ja samalla vahvisti sitä edelleen.

Kokemus siitä, että sodalle ei ollut vaihtoehtoja, muodosti Julkusen mukaan perustan yhtenäisyydelle. Välttämättömiä olivat myös yhteistahto ja optimistinen asenne.⁸

Helge Seppälä on muistuttanut talvisodan yhtenäisyyttä käsitellessään lokakuussa aloitettujen ylimääräisten harjoitusten (YH) merkityksestä: ”Rauhanomaisissa oloissa suoritettulla liikekannallepanolla ja keskityskuljetuksilla sekä taistelumaastoon totuttamisella oli ratkaiseva merkitys talvisodan ´ihmeen` syntymiselle.”⁹

Maamme Suomi -teoksessa on tavallinen esimerkki talvisodan ytimekkästä kuvaamisesta. Aki-Mauri Huhtinen tiivistää:

Suomalaisen maanpuolustushengen perusilmentymänä voidaan pitää talvisodan henkeä, joka oli parhaimmillaan ponnistelua yhteisen asian puolesta. Enemmistö suomalaisista koki maansa puolustamisen arvoiseksi. Suru koetteli useita ja se myös yhdisti. Moni sai häden luomasta yhteistunnosta itseluottamusta.¹⁰

-
- 6 Gustav Hägglund, ”Johdanto,” teoksessa *Me olimme nuoria sotilaita: Tuntemattomat sotakuvat kertovat*, Gustav Hägglund, John Lagerbohm & Matti Simula, 3. p. (Helsinki: Otava, 2009), 9–15, lainaukset 13. Voi lisätä, että puna-armeijassa tehtiin vuonna 1937 laajoja puhdistuksia. Henkensä menetti mm. yli 500 yleisesikuntaupseeria, millä oli seurauksensa joukkojen operatiiviselle toimintakyvylle. Ks. Antero Uitto & Ossi Kampainen, *Stalinin lavastukset: Näytösoikeudenkäynnit 1936–1938* (Jyväskylä: Docendo, 2020), esim. 253–279.
 - 7 Lasse Laaksonen, *Eripuraa ja arvovaltaa: Mannerheimin ja kenraalien henkilösuhteet ja johtaminen*. Täydennetty juhlapainos (Jyväskylä: Docendo, 2014), syksyltä 1939, 61–74, sodan ajalta, 75–202; ks. myös: Lasse Laaksonen, ”Puolustusjärjestelyt sodan kynnyksellä,” teoksessa *Historian kosto: Suomen talvisota kehyksissään*, toim. Henrik Meinander (Helsinki: Siltala, 2015), 55–64.
 - 8 Martti Julkunen, ”Talvisodan henki – yhteinen taistelu,” teoksessa *Kansakunta sodassa*, vol. 1, *Sodasta sotaan*, toim. Silvo Hietanen (Helsinki: Opetusministeriö, 1989), 147–156, lainaus 150.
 - 9 Helge Seppälä, *Isenäisen Suomen puolustuspolitiikka ja strategia* (Helsinki: WSOY, 1974), 60–61, 142, myös lainaukset, 198, 204–205.
 - 10 Aki-Mauri Huhtinen, ”Maanpuolustus,” teoksessa *Maamme Suomi*, toim. Allan Tiitta (Espoo: Weilin & Göös, 2007), 104–105, lainaukset 104.

Poikkeuksellinen sotilasnäkökulma talvisodan yhtenäisyyden taustaan avautuu Vesa Saarikosken kenraali Arne Sihvoa koskevasta tutkimuksesta. Jo syksyllä 1918 Sihvo esitti, että kansallinen sovinto oli välttämättömyys, kun etusijalle asetettiin isänmaan etu ja kansan paras. Eheyttävä asenne oli tarpeen suhteessa työväestöön ja sosialisteihin. ”Vain sovinnollinen yhteenliittyminen tekee meidät vahvaksi ja vastustuskykyiseksi ulkoapäin uhkaaville vaaroille.” Joulukuussa 1919 Sihvo sanoi edistyspuolueen kansanedustajana eduskunnassa, että molemmin puolin oli syytä luoda iskeytyt haavat umpeen. Hän kehotti siirtämään puoluenäkökohdat sivuun ja käsittelemään kevättalven 1918 sotaa ”maailman palosta johtuneena tapauksena”. Siten olisi helpompi päästä yksimielisyyteen.

Kenraali Sihvo nimitettiin vuonna 1926 otaväen päälliköksi. Jo edellisenä vuonna 1925 oli varusmiespalvelukseen yhdistetty merkille pantavalla tavalla kansalaiskasvatusta. Se sisälsi muun muassa oman maan historiaa, yhteiskuntaoppia, kotimaista kirjallisuutta sekä raitius- ja siveellisyysluentoja. Alun perin koulutajina olivat sotilaspapit, mutta Sihvon aikana opetustehtävät siirtyivät enemmän upseerien vastuulle.¹¹

Matti Koskimaan teoksessa *Suomen kohtalon ratkaisut* korostuu kansainvälinen diplomaattia ja sotilaallinen kehitys eri maissa. Teoksen talvisodan taustaa esittelevässä luvussa Petteri Jouko kuvaa aselajien määrällistä puolustusvalmiutta ja arvioi YH:n ajoituksen olleen lokakuussa 1939 juuri oikea. Hyökkääjät

huomasivat nopeasti, että vastassa oli ”yllättävän yhtenäinen kansa”. Yksityiskohtia selittämättä Jokinen antaa yhtenäisyydestä kiitokset edeltäneiden vuosien ratkaisuille: ”Ponnistelut fasismin ja äärioikeiston vallan rajoittamiseksi ja demokratian turvaamiseksi 1930-luvun kiihkeässä ilmapiirissä kantoivat nyt hedelmää Suomessa.”¹²

Talvisodan ihmeen mahdollisti Juha Mälkin mukaan sotilaallinen menestys puolustussodassa, ”kansalaisotilas- ja ammattisotilasarmeijan” suorituskyky. Siihen liittyi myös aineettomia elementtejä. Sisällissodan repimä kansakunta ei yhdistynyt yhtäkkiä: ”Sodassa osoitettu yhteishenki, joukko-osastohenki ja peräänantamaton puolustustaistelun eetos olivat saaneet rakennusaineensa jo rauhan aikaisesta sotalaitoksesta.”

Mälkin luonnehdinnan mukaan asevelvollisille painotettiin ”sivistystyön myötä yhtenäisen kansakunnan merkitystä uudelleenrakentamistyössä”. Tavoitteena oli sivistynyt, tehtävänsä ja paikkansa ymmärtävä kansalainen, ei ”raakalainen”, joka toimisi vain käsien pakosta. Toki koulutukseen liitettiin myös ”venäjänvastaisen uhkakuvaretoriikan vahvistaminen”. Myöhemmin reserviläisten ja ammattisotilaiden yhteishenki vahvistui kertausharjoituksissa ja YH:n aikana. Rintamalla ei vallinnut pelkästään muodollinen, hierarkkinen kasarmikuri, vaan siihen lomittui esimerkiksi kansalaisotilaiden metsätyömailla omaksuma ja sisäistämä toimintamalli.¹³

Kanta-aliupseereilla oli käytännönläheinen merkitys varusmiesten kouluttajina, ku-

11 Vesa Saarikoski, ”Ståhlbergiläinen jääkäri: Arne Sihvo ja kansallisen eheyttämisen idea,” teoksessa *Valta, vapaus, edistys ja kasvatus: Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*, toim. Vesa Vares (Jyväskylä, 2002), 197–221; ks. laajemmin Vesa Saarikoski, *Keskustajääkäri Arne Sihvo: Näkökulma aseellisen voiman ja yhteiskunnan vuorovaikutukseen itsenäistymisen murroksesta paasikiviläiseen toiseen tasavaltaan*, Bibliotheca Historica 25 (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1997).

12 Matti Koskimaa, *Suomen kohtalon ratkaisut: Talvisota ja jatkosota 1939–1944* (Jyväskylä: Docendo, 2013), 17–29, lainaus 29 (Petteri Jouko).

13 Juha Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito: Kansalaisotilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla ’talvisodan ihmeeksi’*, Bibliotheca Historica 117 (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008), erit. 71–76, 331–348, lainaukset 74, 333.

ten Keijo Koivisto on huomauttanut. Hän ei kuvaa talvisodan yhteenkuuluvuuden muodostumista suoraan, mutta kiinnittää huomiota yhteenkuuluvuudelle edellytyksiä luoneisiin taustatekijöihin. Kantahenkilökunnan koulutukseen sisältyi sotilastaitojen ohella yleissivistystä lisääviä aiheita kuten yhteiskuntaoppia, maantietoa, kirjallisuushistoriaakin. Useimmat kanta-aliupseerit olivat kansakoulupohjalta. Koiviston mukaan monissa aliupseerikerhoissa oli opintokerhomuotoista hengenviljelyä sekä oman ammattitaidon lisäämiseksi että yleisemmän tiedonhalun tyydyttämiseksi. Voi aavistella, millainen yhteenkuuluvuutta rakentava merkitys oli esimerkiksi näytelmäkerhoilla ja laulukoroilla. Myöhemmin opintotoiminta tapahtui vuonna 1943 muodostetun Opintotoiminnan Keskusliiton (OK) puitteissa.¹⁴

Laajennusta perinteiseen sotilasnäkökulmaan löytyy ns. uuden sotahistorian parista.¹⁵ Arto Jokinen on luonnehtinut talvisotaromaanien pohjalta sodan henkeä siten, että se oli ”ytimeltään miesten välisen solidaarisuuden osoitus”. Solidaarisuus oli hänestä keskeinen syy puolustuslinjojen kestämiseen. ”Miesten keskinäinen sukupuoleen perustuva yhteenkuuluvuus ylitti luokkaristiriidan.” Ja lisäksi: ”Se yhdisti kahtia haljenneen kansan, sai miehet taistelemaan ylivoimaista vihollista vastaan toisinaan täysin epätoivoisessa tilanteessa ja valoi heihin uskoa sodan jaloista päämääristä.”¹⁶

Aseveliliitolle yhtenä lähtökohtana toiminnut helsinkiläinen Ässärykmentti eli JR 11

oli esimerkki siitä, mitä talvisodan hengestä saattoi seurata. Ässää koskevassa Olli Harisen, Göran Lindgrenin ja Erkki Nordbergin teoksessa selitetään talvisodan yhteenkuuluvuuden taustan kehittymistä muun muassa elintason kohoamisella ja yhteiskunnallisten oikeuksien lisääntymisellä myös sisällissodan hävinneiden keskuudessa. Ässähän koottiin suurelta osin työläiskaupunginosien nuorista miehistä. Neuvostoliiton muodostamalla uhalla oli merkityksensä siihen, että maanpuolustustahto vahvistui myös työväen keskuudessa. Kirjassa kiinnitetään myös huomiota nuorten miesten jokaisen ikäluokan läpikäymään varusmiespalvelukseen ja sen yhtenäistävään henkiseen vaikutukseen.¹⁷

Kansainvälisiä näkökulmia

Vaikuttaa siltä, että mitä kauempana tutkijan katse on Suomesta, sitä vähemmän kiinnitetään huomiota talvisodan hengen taustan muodostumiseen. Aikakautensa esimerkkinä voi mainita Keijo Korhosen tutkimuksen Suomesta neuvostodiplomatiassa Tarton rauhankonferenssista alkaen. Eheytyminen ei näy Korhosen tutkimuksessa, eikä talvisodan kansallinen yhtenäisyyskään. Yhtenäisyyteen viitataan kuitenkin välillisesti siitä näkökulmasta, että suomalaiset neuvottelijat eivät syksyn 1939 neuvotteluissa voineet saamiensa ohjeiden mukaan suostua juuri minkäänlaisiin myönnytyksiin, mihin yleinen mielipide antoi tukea.¹⁸

Katseen suunta on toinen Juhani Suomella. Hän käsittelee Neuvostoliiton roolia Suomen

14 Keijo Koivisto, *Itsenäisen Suomen kanta-aliupseeriston synty, koulutus, rekrytointitausta ja palvelusehdot*, Jyväskylä Studies in Humanities 98 (Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2008), 10–11, 47, 53, 72–73, 212–213.

15 Yleisemmin ”uudesta sotahistoriasta” (New Military History) ks. Joanna Burke, ”Uusi sotahistoria,” teoksessa *Ihminen sodassa: Suomalaisien kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (Helsinki: Minerva, 2006), 21–42.

16 Arto Jokinen, ”Myytti sodan palveluksessa: Suomalainen mies, soturius ja talvisota,” teoksessa *Ihminen sodassa: Suomalaisien kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (Helsinki: Minerva, 2006), 141–157, lainaukset 153.

17 Olli Harinen, Göran Lindgren & Erkki Nordberg, *Talvisodan Ässärykmentti* (Helsinki: WSOY, 2010), 58–61.

18 Keijo Korhonen, *Turvallisuuden peittäessä: Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan*, vol. 2, 1933–1939 (Helsinki: Tammi, 1971), esim. 165–216.

ulkopolitiikassa ja aloittaa asetelmasta, jonka Tarton rauhansopimus loi. Kansakunnan eheytyminen ja yhtenäisyys eivät tutkimuksessa kohoa teemaksi, eivätkä edes maininnaksi. Yhtenäisyys näkyy tässäkin välillisesti tinki-mättömänä neuvotteluasenteena.¹⁹

Talvisodan yhtenäisyyden tausta ei juuri näy myöskään J. K. Paasikiven muistelmissa syksyllä 1939 pidetyistä Moskovan neuvotte-luista, mutta hänellä on kuitenkin havainnol-linen kuvaus asiasta ensimmäisen neuvotte-lumatkan lähtöillalta 9.10.1939. Saattamaan kerääntynyt vakavatunnelmainen väkijoukko lauloi Helsingin rautatieasemalla isänmaallisia lauluja ja virsiä Moskovan junan lähtöä odo-eltaessa.²⁰

Tunnettu on myös Max Jakobsonin kan-sainväliseen diplomatiaan painottuva talvi-sotakuvaus. Hänestä Suomessa tapahtui ”yksi-mielisyyden vallankumous”. Jakobson perus-teli asiaa seuraavasti:

Vasta ulkopuolisen vihollisen hyökkäys yhteistä isänmaata vastaan havahdutti lopullisesti kaikki myöntämään itselleen, että isänmaa oli yhtei-nen, ja pyyhkäisi menemään luokkataistelun ulkonaiset tunnusmerkit, jotka nähtävästi olivat johtaneet Moskovan harhaan.

Yhtenäistymistä auttoi myös natsi-Saksan eli Neuvostoliiton tuon hetken sopimuskumppa-

nin ja liittolaisen asenne, jolla otettiin etäisyyt-tä Suomeen ja suomalaisiin.²¹

Kansainvälistä näkökulmaa kansalliseen yh-tenäisyyteen on myös Martti Julkusen teok-sessa, jossa tarkastellaan ulkomaisten sotakir-jeenvaihtajien raportointia talvisodan ajalta. Ulkomaankirjeenvaihtajat näkivät, ettei Suo-mi ollut neuvostopropagandan kuvaama ”lah-tarihelvetti”. Yksimielisyyys oli havaittavissa, ja sitä myös hämmästeltiin, kun moni tiesi jotain maan poliittisesta kehityksestä. Ulkomaankir-jeenvaihtajien havainnot vahvistivat tiedotuk-sen pohjaa ja uskottavuutta. Lehtikatsauksista suomalaiset puolestaan lukivat, miten heidän yhteensuoluvuuttaan maailmalla kuvattiin.²² Luonnollista oli, että Suomen virallinen tie-dotus toimi osaltaan myötäsukaisesti yhteisen asian puolesta.²³

Mielipidemittausten mukaan yhdeksän kymmenestä yhdysvaltalaisesta oli talvisodan aikaan asenteiltaan Suomen puolella, samoin maan valtalehdet. Mielenkiintoista oli kuiten-kin se, etteivät USA:n kaikki suomalaistaus-taiset suinkaan olleet samaa mieltä neuvosto-hyökkäyksestä. Ilpo Lagerstedt on kuvannut, kuinka esimerkiksi siellä ilmestyneistä suo-menkielisistä sanomalehdistä *Raiavaaja* ja *New Yorkin Uutiset* sekä toisaalla *Eteenpäin* olivat aivan päinvastaisilla linjoilla. Viimek-si mainitussa vakuutettiin sodan alkupäivien

19 Juhani Suomi, *Talvisodan tausta: Neuvostoliitto Suomen ulkopoliitiikassa 1936–1938* (Helsinki: Tammi, 2014), esim. 404–428. Vrt. Viron kehitykseen, esim. Seppo Zetterberg, *Uusi Viron historia*, Kirjokansi 137 (Hel-sinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017), 232–238, 256–260; Magnus Ilmjärv, ”Kahden diktatuurin välissä,” teoksessa *Historian kosto: Suomen talvisota kehyksissään*, toim. Henrik Meinander (Helsinki: Siltala, 2015), 104–135.

20 J. K. Paasikivi, *Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939–1941*, 4. p. (Helsinki: WSOY, 1979), 3–4; ks. myös Aaro Pakaslahti, *Talvisodan poliittinen näytelmä: UM:n poliittisen osaston päällikön päiviä ja öitä* (Helsinki: WSOY, 1970), 151.

21 Max Jakobson, *Diplomaattien talvisota: Suomi maailmanpolitiikassa 1938–40*, 8. p. (Helsinki: WSOY, 2009), 290–291, lainaus 291.

22 Martti Julkunen, *Talvisodan kuva: Ulkomaisten sotakirjeenvaihtajien kuvaukset Suomesta 1939–40* (Espoo: Weilin & Göös, 1975), esim. 143–170.

23 Ks. Helena Pilke, ”Hengennostatusta, maisemakuvauksia ja hiven huumoria: Sanallista sotapropagandaa Suomessa ja Suomesta vuosina 1939–1944,” teoksessa *Sotapropagandasta brändämiseen: Miten Suomi-kuvaa on rakennettu*, toim. Virpi Kivioja, Olli Kleemola & Louis Clerc, Poliittisen historian julkaisuja 5 (Jyväskylä: Docendo, 2015), 66–99, erit. 68–73.

neuvostopommitusten jälkeenkin, että pommitus uutiset olivat valhetta. Punatähtikoneet eivät pudottaisi yhtään pommia asukkaiden päälle. Tieto oli saatu *Pravdan* toimittajalta.²⁴

Näkökulmia Neuvostoliitosta ja Venäjältä

Aivan toisenlainen näkymä suomalaisten kansalliseen yksimielisyyteen sekä sen kehittymisen taustoihin avautuu, kun sota-aikaa tarkastellaan taistelulinjojen vastapuolelta. Samalla yhteenkuuluvuuden merkitys suomalaisille korostuu entistäkin vahvemmin.

Viljam Vasiljevits Pohlebin hahmotteli 30 vuotta talvisodan jälkeen tarkoituushakuisesti aivan toisenlaista kehityskulkua. Hänestä ajanjakso 1930–1939 oli ”Suomen neuvostovastaisen suuntautumisen kolmas vaihe”. Pohlebinin ryhmittelyssä toisaalla mainitaan äärioikeistolaishenkiset ja neuvostovastaiset voimat, etunenässä AKS, suojeluskunnat, lapuanliike ja IKL, toisaalla kommunistisen puolueen ja edistyskellisten demokraattiset voimat, myös ammattiyhdistysliike. Sosiaalidemokraattinen työväenliike ei näy. Neuvostoliiton ja natsi-Saksan historiallisesta kädenlyönnistä ei kerrota. Suomalaisten kansallisesta eheytymisestä ja vastarinnan yksituumaisuudesta ei ole mainintaa.

Talvisota oli Pohlebinin mukaan suomalaisille ”katkera opetus ja väistämätön rangaistus” virheellisestä ulkopoliitikasta. Sota oli sinänsä pieni tapahtuma, se ei jättänyt neuvostokansalle olennaista muistijälkeä. Sen sijaan on merkillepantavaa, että hänenkin arvionsa mukaan ”talvisodalla oli Suomelle

kansallinen merkitys”. Se kosketti kaikkia elämänalueita ja vaikutti monien sukupolvien ajatteluun. Tämän voi jokainen suomalainenkin allekirjoittaa. Pohlebinista talvisota olisi voinut merkitä Suomen ulkopoliittisen suunnan muutosta. Sodalla ja sen muistamisella oli hänen mukaansa kuitenkin suomalaisille kielteinen seuraus, sillä he ottivat sen lähtökohdaksi jatkosodalle.²⁵ Voidaankin arvioida, tosin toisin perustein, ettei jatkosotaa olisi ollut ilman talvisotaa.

Omanlaisensa virstanpylväs oli myös Juri Komissarovin kuvaus Suomen tiestä talvisotaan. Historiantutkijaksi mainitun nimimerkin takaa paljastui myöhemmin neuvostodiplomaatti Juri Derjabin. Yksi tavoitteista oli ilmeinen: muuttaa tai ainakin horjuttaa suomalaisten omia, vallitsevia käsityksiä talvisodan taustoista ajankohtaan ja kahdenvälisiin suhteisiin sopivammiksi. Talvisodan historian joustavan tarkoituksellisella tulkinnalla pyrittiin palvelemaan joitakin ajankohdan poliittisia päämääriä, tekemään historiapolitiikkaa.²⁶ Tämäkin esimerkkitapaus, vaikuttamisyritys käsitysten muuttamiseksi, kuvastaa talvisodan hengen ja yhteenkuuluvuuden merkitystä suomalaisten kansallisen selviytymiskertomuksen yhtenä kulmakivenä.

Komissarov antaa ymmärtää, että Saksa, Italia, Japani ja Britannia olisivat muodostaneet blokin, joka suunnitteli 1930-luvulla sotaa Neuvostoliittoa vastaan. Hyväksymällä Saksan tarjouksen hyökkäämättömyyssopimuksesta neuvostomaa onnistui kuitenkin hankkimaan lisää aikaa varustautumiselle. Hän ei mainitse Puolan jakoa yhdessä natsi-Saksan

24 Ilpo Lagerstedt, *Amerikkalainen talvisotanäytelmä* (Helsinki: Readme, 2020), esim. 26–48; ks. myös Hannu Rautkallio, ”Välinpitämätön Washington,” teoksessa *Historian kosto: Suomen talvisota kehyksissään*, toim. Henrik Meinander (Helsinki: Siltala, 2015), 239–257. Lagerstedtin kirjan pääteema on suomalaisia tukeneen Robert Sherwoodin talvisota-aiheisen näytelmän ”There shall be no night” valmistaminen ja hyvin myönteinen vastaanotto teatteriesityksissä 1940–41. Sherwood toimi sittemmin presidentti Franklin D. Rooseveltin puheiden kirjoittajana.

25 V. V. Pohlebin, *Suomi vihollisena ja ystäväenä 1714–1967*, 3. p. (Helsinki: WSOY, 1969), 286–316.

26 Historiapoliitikasta Seppo Hentilä, *Pitkät varjot: Muistamisen historia ja politiikka* (Helsinki: Siltala, 2018), 10–11.

kanssa, ei myöskään maansa sotilasjohdon jo kesällä 1939 valmistelemia suunnitelmia Suomea vastaan eikä syksyn mittaan tapahtuneita sotilasyksiköiden siirtoja Suomen vastaiselle rajalle. Terijoen hallituskin jää unohduksiin. Sen sijaan näyttävinä esimerkkeinä suomalaisen harjoittamasta ”provosoinnista” mainitaan linnoitustyöt Karjalan kannaksella, samoin alueella elokuussa toteutettu laaja sotaharjoitus ja syksymmällä miesmäärineen ne joukkojen ryhmitykset, jotka Suomessa tunnetaan YH:n nimellä.

Suomalaisten yhdistymisen vastarintaan Komissarov kuvaa tarkoituksella toisin päin – ei ollut aihetta vastarintaan, sillä eihän Neuvostoliitto halunnut sotaa. SDP:n tannerilaisen johdon, taantumuksellisten porvarillisten piirien, kokoomuksen ja muiden puolueiden onnistui sen sijaan ”tartuttaa kansalliskiihko paitsi porvarillisiin kerroksiin myös huomattavaan osaan työväestöstä”. Suomen katkaisuista neuvotteluista ja lisäksi johtavien länsivaltojen neuvostovastaisesta politiikasta oli sitten ”loogisena seurauksena” ”sotaselkkaus” tai ”aseellinen selkkaus”. Komissarov vakuutelee, ettei Neuvostoliitto sellaista halunnut ja että se teki kaikkensa estääkseen sen.²⁷

Neuvostoliitto ehti muuttua paljon Pohlebinin ja Komissarovin kirjojen jälkeisinä vuosikymmeninä, 1980-luvun lopulle tultaessa.²⁸ Myös käsitys talvisodasta muuttui Neuvostoliitossa, kuten Max Jakobson on kuvannut kirjansa *Diplomaattien talvisota* vuoden 2009 painoksen saatesanoissa. Hänellä oli vuonna 1989 mahdollisuus tavata Neuvostoliiton sota-

historiallisen laitoksen johtaja, kenraaliversti Dimitri Volkogonov, joka kertoi ”uuden virallisen totuuden” talvisodasta. Sen mukaan syyllinen sotaan oli Stalin: hän oli yksin päättänyt siitä marsalkkojensa varoituksista huolimatta. Armeijakin oli laitoksen johtajan mukaan ollut valmistautumaton. ”Kuusisen hallituksen asettaminen oli tyhmyys”, jonka Stalin ja ulkoministeri Vjatšeslav Molotov kahdestaan päättivät.

Kenraaliverstin mukaan Leningradin puolustuksen vahvistaminen oli ollut välttämätöntä, mutta Stalinin valitsemat keinot olivat olleet vääriä. Samoin olivat virheellisiä keinot Baltian maiden osalta. Jakobson muistuttaa, että vasta Venäjän federaation presidentti Boris Jeltsin pyysi heinäkuussa 1992 Suomen vierailullaan julkisesti anteeksi Neuvostoliiton hyökkäystä.²⁹ Voi hyvin arvioida, että tällaisilla tuoreemmilla lausunnoilla on ollut omaa, uudelleen yhtenäistävää vaikutustaan suomalaisten käsityksiin yhä kaukaisemmaksi jäävästä talvisodasta.

Vuonna 2009 avautui niin suomalaisille kuin venäläisillekin aivan uusi näkökulma talvisodan aikaan, kun aiemmin suuri joukko huippusalaisia Neuvostoliiton valtioneuvoston kansankomissariaatin (NKVD) asiakirjoja julkaistiin vuosien tutkimusyhteistyön tuloksena. Neuvostoagenttien, tiedustelijoiden, vakoilijoiden ja urkkijoiden raportit antavat raadollisen ja alavireisen kuvan neuvostojoukkojen moraalista, varusteista, huollosta ja heikoista sotilastaidoista. Sotilaiden kirjeissä saatettiin kuvailla havaittua suomalaisten

27 Juri Komissarov, *Suomi löytää linjansa: Neuvostoliittolaisen historiantutkijan näkemys Suomen tasavallan vaiheista*, 2. p. (Helsinki: Otava, 1974), esim. 72–96, lainaukset 73, 77, 84.

28 Neuvostotutkimuksessa oli vuonna 1989 niin perinteisiä kuin uusiakin tulkintoja. Ks. Osmo Jussila, ”Talvisota neuvostohistoriassa,” teoksessa *Tuntematon talvisota: Neuvostoliiton salaisen poliisin kansiot*, toim. Timo Vihavainen & Andrei Saharov (Helsinki: Edita, 2009), 25–36; Jukka Nevakivi, ”Tuntematon talvisota,” teoksessa *Tuntematon talvisota: Suomi 1939–1940*, toim. Tuija Hietanen & Leena Riska (Helsinki: Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, 1989), erit. 8–14.

29 Jakobson, *Diplomaattien talvisota*, ix–xi, lainaukset ix; ks. myös Jukka Tarkka, *Max Jakobson: Kylmän sodan diplomaatti* (Helsinki: Otava, 2010), 49–50, 149; Mauno Koivisto, *Kaksi kautta*, vol. 2, *Historian tekijät* (Helsinki: Kirjayhtymä, 1995), 563–570. Volkogonov joutui pian tapaamisen jälkeen eroamaan laitoksesta ja siirtyi Jeltsinin neuvonantajaksi.

elintaso ja ihmetellä ”ketä tässä vapautetaan kenestä”. Omat epäonnistumiset ja virheratkaisut laitettiin herkästi ”tuholaisten” syyksi. Heitä löydettiin aina, ja ratkaisukeinona oli armoton rankaiseminen, esimerkiksi yksikön komentajan teloitus omien joukkojensa edessä.

A. N. Saharov tuo artikkelissaan *Toinen sota* selkeästi esiin sen, että Neuvostoliitto oli hyökkääjä. Sodan varsinaiset syyt olivat hänestä kuitenkin mutkikkaampia: kansainvälisen politiikan tapahtumien ristiriitainen kehitys, Venäjän historiallinen laajentumispyrkimys, maan luoteisrajan turvaaminen, ja olipa mukana myös maailmanvallankumouksen ihanteen toteuttamista. Vaikka Suomi ei hänestä ollut mikään ”aatteellisen kommunisminvastaaisuuden linnake”, kansallisen yksimielisyyden tausta oli kuitenkin yksinkertainen. Suomalaista yhteiskuntaa yhdistivät hänen mukaansa ”lähinnä venäläisviha ja sen tiivistämä isänmaallisuus”.³⁰

Nuoremman polven venäläinen sotahistorioitsija Bair Irincheev kuvaa tutkimuksessaan *Talvisota venäläisin silmin* monia talvisodan keskeisiä taisteluja. Usein hän läpivalaisee tapahtumia sekä suomalaisten että neuvostosotilaiden kuvauksilla. Hänellä on monia selityksiä sille, minkä takia suomalaisten torjuntataistelu oli pitkään niin menestyksellistä. Havainnot teloituksista ja puutteellisista varusteista ovat suomalaisillekin tuttuja. Irincheev ei mainitse sitä, miten Neuvostoliitto valtasi yhdessä natsi-Saksan kanssa Puolan nopeasti syksyllä 1939, eikä hän tuo esiin siitä syntynyttä virheellistä kuvaa puna-armeijan tuon hetkisistä todellisista taistelutaidoista.

Suomalaispuolustuksen yhtenäisestä hengestä on kirjasta luettavissa jotain vain välillisesti, mutta pitemmän ajan kuluessa tapahtuneesta kansallisesta eheytymisestä ei mitään. Neuvostopropaganda oli vakuuttanut sotilaille, ”että Suomen työläiset ja maanviljelijät eivät ampuisi luokkaveljiään vaan siirtyisivät Puna-armeijan puolelle”. Hyökkääjät havaitsivat tämän pian täydelliseksi harhakäsitykseksi, sillä ”suomalaiset taistelivat lujasti poliittisista näemyksistään riippumatta”.³¹

Vladimir Baryshnikov on pyrkinyt artikkelissaan *Leningradin turvallisuuden haasteesta* löytämään aineksia ja näkökohtia molempia osapuolia ymmärtävään kuvaukseen. Hänestä ”Neuvostoliiton ja Suomen välinen sota” ei johtunut yksin neuvostopuolen aggressiosta eikä myöskään Suomen ”räjähdysherkästä” ulkopoliittisesta linjasta. Syyt olivat kauempana, Euroopan turvallisuuspoliittisen ilmaston muuttumisessa 1930-luvun alkuvuosien jälkeen. Maiden välinen kiista laajeni hänen mukaansa asteittain. Sodan taustalla oli toisen maailmansodan puhkeaminen.

Suomalaisten kokema kansallinen yhtenäisyys tulee kyseisessäkin artikkelissa ainoastaan välillisesti esille. Baryshnikov kertoo selväsanaisesti, että tiedusteluväen Suomesta hankkimat mielialakuvaukset esimerkiksi ns. työtätekevien massojen ja köyhien talonpoikien suuresta tyytymättömyydestä hallituksen politiikkaan olivat subjektiivisia, vajavaisia ja vääristyneitä, suorastaan harhaanjohtavia. Osa sotilastiedustelun tiedoista jätettiin lisäksi kokonaan huomiotta. Sanontoja muotoiltiin vastaamaan niitä odotuksia, joita Stalinilla

30 A. N. Saharov, ”Toinen sota,” teoksessa *Tuntematon talvisota: Neuvostoliiton salaisen poliisin kansiot*, toim. Timo Vihavainen & Andrei Saharov (Helsinki: Edita, 2009), 10–24, lainaukset 11, 13, 20; asiakirjat (259 kpl) lokakuulta 1939 huhtikuulle 1940, 131–513.

31 Bair Irincheev, *Talvisota venäläisin silmin* (Helsinki: Minerva, 2012), 11–18, lainaukset 17–18. Ks. esimerkki propagandajulkaisusta (nimimerkki?) M. Markovin laatima ja Leningradin sotilaspiirin poliittisen hallinnon julkaisema ”Finlandija” (1940), suomennettuna julkaistu teoksessa *Finlandija: Puna-armeijan Suomi-opas* 1939, toim. Pekka Tuomikoski (Helsinki: Minerva, 2013), 73–170; kesän 1939 valmisteluista ja sotilastiedustelusta ks. myös *Puna-armeijan marssiopas Suomeen 1939*, toim. Antero Kautto (Hämeenlinna: Karisto, 1989), esim. 19–24.

oletettiin olevan. Seurauksena oli nopean ja suhteellisen vaivattoman voiton odotus. Yksi-puolisiin perusteluihin nojasi myös päätös Terijoen hallituksen perustamisesta.³²

Monet itänaapurin arkistot ovat avautuneet tutkijoille viime vuosikymmeninä. Esiintulleiden salasanomien ja muistiodien valossa suomalaisten talvisotaa edeltänyt ja sen aikainen kansallinen yhteenkuuluvuus korostuu, mutta vain välillisesti: neuvostomaa pyrki monin tavoin työntämään kiilaa väestöryhmien ja poliittisten puolueiden väliin, osin sisälleenkin, hajottaakseen yhtenäiseksi muotoutuvaa henkistä ja fyysistä vastarintaa. Sopivaa propaganda-aineistoa valmisteltiin myös laajempaa kansainvälistä julkisuutta varten.

Terijoen hallitus oli näkyvin kiilanlyöntiyrittäjä, mutta hanke ei tuottanut tulosta toivotulla tavalla, vaan se vaikutti valtaosaan suomalaisista pikemminkin päinvastaisella tavalla, yhteishenkeä lujittaen.³³ Hannu Soikkanen on luonnehtinut Kuusisen hallitusta haasteeksi etenkin sosialidemokraateille, vaikka sen houkutuksiin eivät juurikaan tarttuneet edes puolueen vasemmalla laidalla olleet jäsenet.³⁴ Rintamajoukoista loikkasi vastapuolelle räikeään neuvostopropagandaan uskoen vain yksittäisiä sotilaita. Heidän kohtalonsa jäi usein epäselväksi.³⁵

Puolueiden ja politiikan kentillä

Talvisodan ajan yhtenäisyydelle ja sodan myyttiselle hengelle on etsitty selittäviä taustatekijöitä etenkin asenteista ja ilmiöistä suomalaisen yhteiskunnan sisällä. Tunnettu on esimerkiksi lentävä lause, jonka mukaan työmiehelläkin alkoi jo olla jotain, mitä puolustaa. Näin luonnehti työväestön tilaa Väinö Tanner katsauksessaan SDP:n puoluekokouksessa toukokuun lopulla 1936, siis noin vuotta ennen punamultahallitusta. ”Nyt on työväelläkin puolustettavaa ja tätä puolustettavaa tulee joka vuosi yhä lisää.” Hän sanoi myös: ”Me myönnämme, että maata on puolustettava ja että varsinkin tätänykyä on jokseenkin toivontonta pitää esillä aseistariisumiskysymystä.”³⁶

Sovun aineksia löytyy monelta suunnalta. Hyvin muistetaan Suomelle myönnetty vuoden 1940 kesäolympiakisat. Valmisteluista seurasi yhteistyöhakuista toimintaa, millä oli symbolista merkitystä laajemmaltikin. Kiistakumppanit Suomen Voimistelu- ja Urheiluliitto (SVUL) ja Työväen Urheiluliitto (TUL) sopivat loppukeväällä 1939 yhteistyöstä tulevien olympiakisojen yhteydessä. Jo Helsingin Olympiastadionin vihkiäisjuhlassa kesällä 1938 eri aatteellisia leirejä edustaneet urheilijat kohtasivat ensi kerran valtakunnallisella tasolla.³⁷

32 Vladimir Baryshnikov, ”Leningradin turvallisuuden haasteesta,” teoksessa *Historian kosto: Suomen talvisota kehyksissään*, toim. Henrik Meinander (Helsinki: Siltala, 2015), 156–176, lainaukset 159.

33 Timo Vihavainen, Ohto Manninen, Kimmo Rentola & Sergei Zuravljov, toim., *Varjo Suomen yllä: Stalinin salaiset kansiot* (Jyväskylä: Docendo, 2017), 153–235; Ks. myös esiintulleita asiakirjoja esim. lokakuun 1939 ja elokuun 1940 väliseltä ajalta teoksessa Natalia Lebedeva, Kimmo Rentola & Tauno Saarela, toim., *’Kallis toveri Stalin!’: Komintern ja Suomi* (Helsinki: Edita, 2002), 403–441; ks. myös samassa teoksessa Tauno Saarela, ”Kommunistinen internationaali ja suomalainen kommunismi 1919–1935,” 9–62; Kimmo Rentola, ”Komintern ja Suomi 1934–1944,” 63–90.

34 Hannu Soikkanen, *Kohti kansanvaltaa*, vol. 2, 1937–1944 (Helsinki: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 1987), 112; ks. myös Jakobson, *Diplomaattien talvisota*, 290.

35 Erään yliolikkarin, ”Reinon” tarinan on kertonut Raija Ylönen-Peltonen teoksessa *Vain sodassa kuollut mies: Kadonnut kaatunut teloitettu* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2020).

36 *Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen XVII puoluekokouksesta Helsingissä 25–28.5.1936* (Helsinki: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 1936), 77.

37 Ks. Tuomas Tepora, *Sinun puolestas elää ja kuolla: Suomen liput, nationalismi ja veriuhrit 1917–1945* (Helsinki: WSOY, 2011), 183.

Muutamakin esimerkit poliittisen historian yleisteoksista kertovat siitä, että talvisodan yhteenkuuluvuuden taustaa on kuvattu ja selitetty monin eri tavoin. Käsitteitä on käytetty vaihtelevasti, ja tapahtumille on annettu erilaisia painotuksia. Eino Jutikkala on luonnehtinut hivenen mutkikkaalla tavalla, että lapuanliike itse asiassa joudutti ”sosialidemokratian juurtumista suomalaisen yhteiskuntaan”. Ja jos vielä joitakin ”siteitä” puuttui, ne solmittiin hänen mukaansa punamultahallituksen aikana. Sittemmin sosialidemokraatit olivat valmiita vastustamaan ase-inänaapurin diktatuuria. Ja viime kädessä talvisodan hengen syntymisessä oli Jutikkalan mukaan ”olenainen osuus Kuusisen hallituksella”.³⁸

Henrik Meinander on puolestaan vähätellyt Kuusisen hallituksen merkitystä. Meinanderin mukaan sekä nukkehallitus että neuvostopropaganda jäivät vain ”huitaisuksi ilmaan”. Yhtenäistymisen taustalla vaikutti punamultahallitus, joka ryhtyi tietoisesti rakentamaan ”demokraattisesti hallittua hyvinvointivaltiota”. Kansallinen yksimielisyys syntyi karusta oivaluksesta: ”oli olemassa vain yksi vaihtoehto – taistella katkeraan loppuun saakka”. Lisäksi ”suomalaisten itsepäisyys” johtui halusta uskoa länsivaltojen apuun.³⁹

Mainilan laukaukset olivat osa laajempaa lavastustarinaa. Nukkehallitus oli toinen. Ajatus oli tietenkin se, että tällainen hallitus

pyytäisi suurelta naapurilta apua, mikä sitten oikeuttaisi hyökkäykseen. Heikki Ylikankaan mukaan tämäkin lavastus oli aivan liian läpinäkyvä. Pian Terijoen hallituksesta muodostui neuvostojohdolle kiviriippa.⁴⁰

Kimmo Rentola on kiteyttänyt uudemman tutkimuksen pohjalta, että nimenomaan tapa, jolla Neuvostoliitto hyökkäsi, ”karaisi suomalaiset vastarintaan”. Iso hyökkäsi lavastuksen jälkeen pienen kimppuun siviilikohteita pommittaen. Sitä täydensi Kuusisen hallitus, jonka muodostaminen vallatulle Terijoen alueelle pohjautui ideologisiin tarpeisiin ja nopean voiton odotukseen. Nukkehallituksen muodostaminen oli Rentolan mukaan paha virhe. Se paljasti Suomelle ja kansainväliselle yhteisölle avoimesti, ettei kyse ollut pelkästään neuvotteluin sovittavista rajasiirroista ja Leningradin turvallisuudesta.⁴¹

Talvisodan hengen taustaa on kuvattu myös Osmo Jussilan, Seppo Hentilän ja Jukka Nevakiven yhteisteoksessa, joskin ei kovin yksityiskohtaisesti: ”Talvisodan henkeä ei luonut pelkästään äkillinen ulkoinen uhka, vaan sen synnytti suomalaisen yhteiskunnan sisäinen eheytyminen, joka oli 1930-luvun lopulla edennyt pitkin harppauksin.” Siihen liittyi vielä symboliikkaa: tammikuun kihlaus ja suojeluskuntasopimus.⁴²

Jouko Vahtola on luonnehtinut laajemmin mutta yksityiskohtiin paneutumatta yhtenä-

38 Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Keijo K. Kulha, *Suomen poliittinen historia 1809–1975*, vol. 2, *Vuodet 1905–1975* (Helsinki: WSOY, 1977), 177–180, 194–197, 203, lainaukset 178, 196, 203 (Eino Jutikkala).

39 Henrik Meinander, *Suomen historia: Linjat, rakenteet ja käännekohdat*, korjattu painos (Helsinki: WSOY, 2010), 188, 203; ks. myös Henrik Meinander, ”Historia,” teoksessa *Maamme Suomi*, toim. Allan Tiitta (Espoo: Weilin & Göös, 2007), 15–29.

40 Heikki Ylikangas, *Suomen historian solmukohdat*, 4. p. (Helsinki: WSOY, 2012), 259–261. Terijoen hallituksesta ks. myös Mikko Heikki Viitala, *Vasemmistolainen työväenliike Suomessa*, vol. 1, *SKP – parlamentaarinen ja vallankumouksellinen puolue 1918–1988*, *Kommunisti-lehden julkaisusarja 1/88* (Helsinki: Suomen Kommunistinen Puolue, 1988), 56–59; Kimmo Rentola, *Kenen joukossa seisot?: Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945* (Helsinki: WSOY, 1994), 166–178.

41 Kimmo Rentola, *Stalin ja Suomen kohtalo* (Helsinki: Otava, 2016), 33.

42 Osmo Jussila & Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi, *Suomen poliittinen historia 1809–1999* 3. uudistettu p. Helsinki: WSOY, 2000, 183–184, lainaus 183 (Seppo Hentilä). Ks. myös Keijo K. Kulha, *Aseveljien aika: Suomalaisen asevelihengen ja aseveliliikkeen historiaa 1940–1945* (Helsinki: WSOY, 1980), 37–38; Pia Olsson, *Myytti ja kokemus: Lotta Svärd sodassa* (Keuruu: Otava, 2005), 46–47.

syiden muodostumista: ”Maan vahva taloudellinen ja sosiaalinen kehitys, demokraattisen järjestelmän kestävyys ja kansallisen hengen lujittaminen olivat parissa vuosikymmenessä saaneet ihmeitä aikaan sisällissodan runtelemassa maassa.” Kaikki tämä vei pohjaa kommunismin kasvualustalta, tyytymättömyydeltä ja katkeruudelta. Lisänä oli tietoisien eheytysoikeuden merkitys ja maanpuolustustyön laaja-alaisuus. Itänaapuri oli myös vuosisatojen ajalta tuttu vihollinen, mistä suomalaisia mieluusti muistutettiin.⁴³

Martti Häikiö on monien tavoin selittänyt yksimielisyyttä viittaamalla punamultahallitukseen, mutta hänen mukaansa vielä tärkeämpää oli kunnallispolitiikka. Kevään 1918 sodan pahoin repimät suomalaiset ”löysivät toisensa kunnanvaltuustoista ja lautakunnista ratkomassa paikallisia ongelmia”. Kunnallisessa elämässä opittiin kansanvaltaa aivan käytännössä.⁴⁴ Hannu Soikkasen mukaan kunnallislakien hyväksyminen vuonna 1917 merkitsi itse asiassa demokratian toista läpimurtoa. Olennaista oli, että luottamus- ja tehtäviin valituilla työläisillä oli takanaan ja tukenaan järjestökoulutusta.⁴⁵

Porvarillisten puolueiden historiateoksissa kansallisen eheytyksen teema näkyy eri tavoin painotettuna. Juhani Mylly viittaa teok-

sessaan maalaisliitosta siihen, miten eheyttäminen oli punamultahallitusta muodostettaessa suorastaan tavoitteellista. Maalaisliiton ja sosialidemokraattien neuvotteluissa ”yleiset sovintopyrkimykset olivat koko ajan väkevänä läsnä taustalla”, vaikka ne eivät alituisesti julkisuudessa esillä olleetkaan.⁴⁶

Vesa Vares on kuvannut sitä, kuinka kokoomuksen puheenjohtajuudesta vuonna 1936 luopunut J. K. Paasikivi muistutti puolueväkeä siitä, miten hän näki ”tannerilaisessa sosiaalidemokratiassa” myönteisiä piirteitä. Hän valmisteli puoluetta sen varalle, että SDP voisi olla pianikin uudelleen hallituksessa. Kun punamultahallitus aloitti, asetui kokoomus kuitenkin lujasti oppositioon. Puolue ei nähnyt – toisin kuin maalaisliitto – mitään mahdollisuuksia kansalliselle eheyttämiselle ja sovinnon hakemiselle. Ari Uinon mukaan vasta talvisota sai kokoomuslaiset huomaamaan, että ”kevään 1918 kuilu” olikin kurottu umpeen jo ennen sotaa.⁴⁷

Kaikista edellä mainituista esimerkeistä poikkeaa Timo Soikkanen laaja-alaisella tutkimuksellaan *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus*, jossa hän tarkastelee ulko- ja sisäpolitiikan keskinäistä vuorovaikutusta kolmekymmenluvun Suomessa. Merkittävä yksittäinen tapahtuma kehityksessä oli puna-

43 Jouko Vahtola, *Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin* (Helsinki: Otava, 2003), 362–363, lainaus 362.

44 Martti Häikiö, ”Yksin ja yhdessä,” teoksessa *Historian kosto: Suomen talvisota kehityksissään*, toim. Henrik Meinander (Helsinki: Siltala, 2015), 227. Kunnallispoliittisen lainsäädännön kehityksestä, Ilkka Hakalehto: ”Kunnallisen kansanvallan kehitys, kunnallisvaalit ja -valtuustot,” teoksessa *Suomen kaupunkilaitoksen historia*, vol. 3, *Itsenäisyyden aika*, toim. Päiviö Tommila (Helsinki: Suomen Kaupunkiliitto, 1984), 107–212, erit. 110–132.

45 Hannu Soikkanen, *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta: Maalaiskuntien itsehallinnon historia* (Helsinki: Maalaiskuntien Liitto, 1966), 631–633; ks. myös Kati Katajisto, *Sodasta sovintoon* (Helsinki: Otava, 2018), esim. 259–266.

46 Juhani Mylly, *Maalaisliitto 1918–1939*, vol. 2, *Maalaisliitto-Keskustapuolueen historia* (Helsinki: Kirjayhtymä, 1989), esim. 326–330, 363–373, lainaus 372. Kari Hokkanen kuittaa puolestaan talvisodan yhtenäisyyden hyvin lyhyesti ja painottaa, että sotavuosina maata johtivat muut kuin maalaisliittolaiset (*Maalaisliitto sodan ja vaaran vuosina 1939–1950*, vol. 3, *Maalaisliitto-Keskustan historia* (Helsinki: Otava, 1996), 10, 17–19).

47 Vesa Vares & Ari Uino, *Suomalaiskansallinen kokoomus: Kansallisen kokoomuspuolueen historia 1929–1944* (Helsinki: Edita, 2007), esim. 172–180, 258–270, 360–363, lainaukset 258–259, 269 (Vesa Vares); talvisodan ajalta 441, myös lainaus (Ari Uino).

multahallituksen muodostaminen pian presidentinvaalin jälkeen maaliskuussa 1937.

Soikkasen mukaan kansallinen eheytys nousi sisäpolitiikassa hallitsevaksi teemaksi vuoden 1937 lopulta alkaen. Eheyttäminen ei saanut heti jakamatonta kannatusta, mutta levottomana syksynä 1939 muodostui kuitenkin lähes yli koko poliittisen kentän kampanja yksimielisyyden puolesta. Siinäkin puolueilla oli erilaisia sävyjä. Kansallisesta yksimielisyydestä ja sen muodostumisesta hän esittää kaksi tulkintamallia. Toista hän kutsuu ”ylhäältä johdetuksi” tai ”yhtenäistämispolitiikaksi” ja toista ”luottamusmalliksi”. Soikkasen mukaan kansallinen eheytyminen oli kaiken kaikkiaan ”paljolti spontaanin kehityksen tulos”, mutta tietoista yhtenäistämispolitiikkaakin käytettiin hyväksi 1930-luvun kuluessa. Sitä sovellettiin ankarasti kommunisteja vastaan, mutta osansa sai myös SDP.⁴⁸

Soikkanen on muistuttanut, että kansallisen edistyspuolueen todellinen merkitys oli eduskuntavaalien ilmaisemia voimasuhteita suurempi. Puolueessa oli kaksi siipeä, oikeistolainen ja vasemmistolainen. Soikkasen mukaan sisä- ja ulkopolitiikan jakolinja kulki pienen edistyspuolueen halki, ja se juuri antoi puolueelle mahdollisuuden päästä vaikutusvaltaiseen asemaan. Nimenomaan vasemmistolainen suuntaus korosti eheytyksen merkitystä. Soikkasen sanoin: ”Kansallisen

sovinnon kannalta punamultayhteistyön synty oli merkittävä.”⁴⁹

Sampo Ahto on hahmottanut talvisodan henkeä hyödyntämällä maan eri puolilta koottuja mielialaraportteja, sanomalehtiä, rintamakatsauksia, yksityiskirjeitä ja muistelmateoksia. Lainaukset eri lähteistä kuvaavat kansaa hyvin yksituumaisena syksystä 1939 loppukevääseen 1940. Ahdon päätelmä sodasta selviytymiseen on ytimekäs: ”Tulosta ei saavutettu aseiden ja materiaalin paljoudella, vaan ainoa selitys on talvisodan henki.” Sen hengen eli periksiantamattoman kansalaismielipiteen esittävät hänen mukaansa aitona ja muokkaamattomana juuri alkuperäislähteet. Yksimielisyyden pohja luotiin jo 1930-luvun kasvun ja kehityksen vuosina.⁵⁰

Tuomas Teporan mukaan talvisota merkitsee edelleen suomalaisen muistikulttuurin kivijalkaa. Hän on puristanut eheytyksen taustan yhteen lauseeseen: ”Poliittisen liennytyksen tausta oli 1930-luvun lopun punamultahallituksessa, taloudellisessa nousukaudessa ja ulkopolitiikan sanelemassa tiivistymisessä puolustusasemiin.”⁵¹ Tepora on toisaalla korostanut sitä, että hyvin pian talvisodan jälkeen yhteenkuuluvuuden rapisemista kuvasivat esimerkiksi ruotsinkielisiin kohdistuneet epäluulot ja syytökset. Kuukausiksi sivuun työnnetty kieliriita sai uutta virikettä.⁵²

48 Timo Soikkanen, *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus?: Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939* (Helsinki: WSOY, 1984), esim. 242–255, 386–387. Ks. myös: Timo Soikkanen, ”Vakiintuvan kansanvallan vuosikymmenet,” teoksessa *Vuosisatamme Suomi*, toim. Seppo Zetterberg (Porvoo: WSOY, 1992), 73–160, erit. 151–160; Timo Soikkanen, ”Kansallinen eheytyminen,” teoksessa *Talvisodan pikkujättiläinen* (Porvoo: WSOY, 1999), 47–64; Timo Soikkanen, ”Talvisodan henki,” teoksessa *Talvisodan pikkujättiläinen* (Porvoo: WSOY, 1999), 235–251.

49 Timo Soikkanen, ”Temppelelinharjalla ja vaa’an kielenä: Kansallisen Edistyspuolueen kivimäkiläiset ja cajan deriläiset 1930-luvun sisä- ja ulkopolitiikassa,” teoksessa *Valta, vapaus, edistys ja kasvatus: Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*, toim. Vesa Vares (Jyväskylä, 2002), 223–272, lainaus 240.

50 Sampo Ahto, *Talvisodan henki: Mielialoja Suomessa talvella 1939–1940*, Suomen Sotatieteellisen Seuran julkaisu no. 17 (Helsinki: Suomen Sotatieteellinen Seura, 1989), esim. 7, 9–22, 254–256, lainaukset 7, 255.

51 Tuomas Tepora, *Sodan henki: Kaunis ja ruma talvisota* (Helsinki: WSOY, 2015), erit. 12–14, 33–47, lainaukset 12.

Sosialidemokraattinen työväenliike

Kun tarkastellaan suomalaisen kansakunnan eheytymistä sisällissodan jälkeisinä vuosikymmeninä, mielenkiinto kohdistuu erityisesti sosialidemokraattiseen työväenliikkeeseen. Suomalaisen työväenliikkeen historian ensimmäinen yhtenäinen kokonaisuus – *Työväenkysymys ja työväenliike Suomessa* – oli sotavuosina Työväen Sivistysliiton sihteerinä ja myöhemmin Työväen Akatemian johtajana toimineen R. H. Oittisen käsialaa. Hän viimeisteli painoon menevää tekstiään kesällä 1948. Silloin elettiin vielä niin epävarmoja ja levottomia aikoja, että hän kuvaili sotavuosia lähinnä työntekovelvollisuuksien ja työväen-suojelun näkökulmasta. Hänen mukaansa työväen osuutta sotaponnistusten tehostamisessa oli pyritty lisäämään voimakkaalla propagandalla, jossa keskeistä oli aseveljeys. Talvisodan henkeä hän ei maininnut. Hän muotoili hieman erikoisesti aseveljeyden tarkoitaneen ”Suomen kansan kaikkien piirien yhteenkuuluvaisuutta ja veloituksia koko kansaa ja sen kaikkia ryhmiä kohtaan”.

Kirjoittaessaan aseveljeydestä Oittinen viitasi kahtaalle. Jotkut väittivät aseveljeyden olleen pelkkää propagandaa, mutta joidenkin mielestä tarkoituksena oli ollut ”sekä sotaponnistusten tehostaminen ja ns. mielialan hoitaminen että suuremman yhteisymmärryksen aikaansaaminen vastakkaisten yhteiskuntaryhmien kesken”. Porvarillisille yritettiin painottaa, että ”työväenliike olisi tunnustettava ja työväen pyrkimyksiä aineellisen ja henkisen tason nostamiseen olisi tietystä määrässä tuettava”.⁵³

Kuusi vuotta myöhemmin valmistuneeseen toiseen painokseen Oittinen laajensi erityisesti sotavuosien kuvausta. Yhteiskunnallinen tilanne oli ehtinyt muuttua vaaran vuosista, millä oli vaikutusta siihen, että kansallinen yhtenäisyys korostui voimakkaasti tekstissä

talvisodan yhteydessä ja asevelihenki jatkosodan kuvauksessa. Oittinen painotti toisessa painoksessa kansainvälisen työväenliikkeen ihanteena ollutta maailmanrauhaa ja aseriisuntaa. Käytännössä työväenliike oli kuitenkin joutunut monesti taisteluihin sisäisen uhan tai ulkoisen vaaran torjumiseksi.

Oittisen mukaan sosialidemokraatit suhtautuivat armeijan varustamiseen ja maanpuolustuksen parantamiseen 1920-luvulla ”arvostelevasti” ja seuraavalla vuosikymmenellä ”hyvin pidättyväisesti”. Neuvostoliiton sotilasmahdin kasvu herätti kyllä epäilyksiä, mutta vasta Molotov–Ribbentrop-sopimus elokuussa 1939 synnytti Oittisen mukaan laajempaa levottomuutta työväestössä. Mutta sittenkin: ”Sota ei tuntunut mahdolliselta sitä ideologista taustaa vasten, jolta Suomen työväestö oli tottunut sosialistista työläisvaltiota tarkastelemaan.” SDP:n johto oli hänen mukaansa valmis menemään ”varsin pitkälle Neuvostoliiton vaatimusten tyydyttämisessä”. Yllätyksenä alkanut sota oli työväestölle järkytys, mutta se ei kuitenkaan lamauttanut toimintatarmoa. ”Vakaa tietoisuus omasta rauhantahdosta ja oman maan asenteen moraalista oikeutuksesta johdatti myös siihen, ettei mitään epäilyksiä taisteluun suhtautumisessa ilmennyt.” Työväenliike asettui ”kaikin voimin puoltamaan Suomen vapautta ja itsenäisyyttä”.

Yhteenkuuluvuuden taustasta Oittinen tiivistä:

Työväki oli itsenäisyyden aikana oppinut näkemään yhä selvemmin valtiollisen itsenäisyyden merkityksen ja huolimatta monista vastoinkäymisistä ja sisäisistä taisteluista sittenkin tullut siihen käsitykseen, että itsenäisessä Suomessa työväki voi kansanvallan puitteissa varmimmin toteuttaa yhteiskunnalliset uudistussuunnitelmansa.

⁵² Tuomas Tepora, ”Kuinka talvisodan henki hajosi – vai hajosiko?,” teoksessa *Historian kosto: Suomen talvisota kehyksissään*, toim. Henrik Meinander (Helsinki: Siltala, 2015), 301–316.

⁵³ R. H. Oittinen, *Työväenkysymys ja työväenliike Suomessa* (Helsinki: Tammi, 1948), 282–285, lainaukset 284–285.

Työväen asenne ei hänen mukaansa ollut yllätys niille, jotka olivat seuranneet sosialidemokratian sisäistä kehitystä. ”Talvisodan yhtenäisyys ei ollut suinkaan määrätietoisen propagandan tulos, vaan se oli tunteen ja vaakaumuksen sanelema tietoisuus.”⁵⁴

Uraauurtaviin töihin kuuluu myös Juhani Paasivirran teos *Suomen poliittisen työväenliikkeen kehitys*. Alkulauseen mukaan Paasivirta pyrki ”selvittämään kullekin ajankohdalle tunnusomaisia ilmiöitä ja ongelmia tavoitteena työväenliikkeen kehityshistoriallinen arviointi”. Kirjassa kuvataan kiinnostavasti sosialidemokraattien demokratiakäsityksen muutosta lapualaisaikana. Demokratia ei ollut puolueelle vain tarkoituksenmukainen poliittinen menettelytapa, vaan se koettiin arvokkaaksi periaatteeksi. Sitä oli puolustettava, ja juuri se ”antoi takeen edistyksen jatkuvaisuudesta”. Punamultahallitus loi pohjan ”sisäisvaltiolliselle suunnanmuutokselle”. Talvisodan yhtenäisyyttä hän ei kuitenkaan käsitteenä mainitse. Kun Suomi joutui hyökkäyksen kohteeksi, ”asettui sosialidemokraattinen puolue sen käytettävissä olevin keinoin taistellua tukemaan käsittäen, että kysymyksessä oli maan itsenäisyyden ja kansanvaltaisen valtiojärjestyksen puolustaminen”.⁵⁵ Kuvatessaan punamultahallitusta ja neuvostouhkaa myös SDP:n 50-vuotishistoriateos korosti talvisodan yhtenäisyyttä.⁵⁶

Hannu Soikkasen laatimissa SDP:n puoluehistorioissa painopiste on puolueen sisäisissä

kysymyksissä sekä valtiollisessa vaikuttamisessa. Hänen mukaansa oikeistoradikaalin lapuanliikkeen muodostama uhka veti sosialidemokraatteja lähemmäksi maalaisliittoa. Myös Saksan tapahtumat vaikuttivat. Kansanvaltaa haluttiin puolustaa muiden kansanvaltaisten puolueiden kanssa. Vaikka puolue joutui tinkimään tavoitteistaan punamultahallituksessa, kokivat jäsenetkin hallitusyhteistyön myönteisenä. Sen yksityiskohtaisemmin Soikkanen ei kuvaile kansallisen yhteenkuuluvuuden muodostumista. Talvisodan alkaessa puolue oli välittömästi mukana yhteisessä rintamassa.⁵⁷ Kansallisen eheytyksen tai talvisodan hengen kehittyminen ei näy kovin suoraa myöskään Soikkasen teoksessa luovutetun Karjalan työväenliikkeestä.⁵⁸

Muutamakin esimerkki lukuisista työväenyhdistysten historiateoksista riittää kuvaamaan sitä, millä tavoin niissä yleensä viitataan talvisodan yhteenkuuluvuuteen. Niissä sotavuodet on usein ohitettu lyhyesti. Yhteenkuuluvuus korostuu, mutta erilaisia säröjäkään ei unohdeta.⁵⁹

Jyväskylän Työväenyhdistyksen 80-vuotishistoriassa Kari Tapiola korosti punamultahallituksen merkitystä: ”Hallitusvastuun kantaminen vaikutti näin ollen sosialidemokraattien asenteisiin 1930-luvun lopussa, sillä se vahvisti heidän nousuaan toisen luokan kansalaisen asemasta tasa-arvoisiksi yhteiskunnan jäseniksi.” Neuvostojoukkojen ylittäessä rajan ”Suomi oli sisäisesti ehjä kestäämään talvisodan

54 R. H. Oittinen, *Työväenkysymys ja työväenliike Suomessa*, 2. p. (Helsinki: Tammi, 1954), 243–251, lainaukset 243–245.

55 Juhani Paasivirta, *Suomen poliittisen työväenliikkeen kehitys* (Helsinki: WSOY, 1949), 6, 84–89, lainaukset 6, 84, 88.

56 *Suomen sosialidemokraattinen työväenliike 1899–1949* (Helsinki: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 1949).

57 Hannu Soikkanen, *Kohti kansanvaltaa: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta*, vol. 1, 1899–1937 (Helsinki: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 1975), 480 (kuvateksti), 584–587, 598; Soikkanen, *Kohti kansanvaltaa*, vol. 2), 16–24, 60–65.

58 Hannu Soikkanen, *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia* (Helsinki: Tammi, 1970).

59 Ks. yleisarviota Seppo Hentilä, ”Päättelimme, että herrat ovat viisaampia...”: Sosialidemokraattinen järjestöväki ja talvisodan henki,” teoksessa *Tuntematon talvisota: Suomi 1939–1940*, toim. Tuija Hietanen & Leena Riska (Helsinki: Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, 1989), 85–102.

koettelemukset”.⁶⁰ Tikkurilan Työväenyhdistyksen 90-vuotishistoriassa Erkki Vasara kuvaa ytimekkäästi hyökkäyksen yhdistävää vaikutusta: ”Stalinin joukkojen hyökätessä kaikkien suomalaisten oli kommunisteja myöten helppoa tarttua aseisiin isänmaan puolustamiseksi.” Työväenliikkeen miehet taistelivat ennen muuta ”yhteisen isänmaan ja demokratian puolesta”.⁶¹

Järjestötoimintaa häiritsi sekin, että syksystä 1939 alkaen moni työväentalo oli reserviläisten majoituspaikkana. Unto Kanerva on tiivistänyt Tampereen Työväenyhdistyksen 100-vuotishistoriateoksessa sodan alun tunnelmia: ”Työväentalossa kiellettiin nyt kaikki muut julkiset tilaisuudet paitsi isänmaalliset juhlat ja teatterinäytännöt.”⁶² Pohjanmaan työväenliikettä tutkinut Olavi Hurri on puolestaan kiteyttänyt hyökkäyshetken tunteja, osin tekemiinsä aikalaisten haastatteluihin tukeutuen: ”Työväestö oli kesän vaaleissa [1939] valloittanut isänmaata elääkseen, nyt se ilmaisi olevansa valmis puolustamaan sitä.”⁶³

Kun historiikit ja muistelmat kuvaavat naisten roolia niin kotirintamalla kuin taistelurintaman välittömässä läheisyydessä, korostetuksi tulee usein Lotta Svärdiin kuuluneiden osuus. Näin siitä huolimatta, että muitakin naisia oli runsaasti yhteisessä puolustusrin-

tamassa. Esimerkiksi työläisnaisilla ja heidän järjestöillään oli hyvin huomattava merkitys kotirintamalla huoltotyössä. Historiikeissa ja muistelmissa kansallinen yhteenkuuluvuus on niin itsestään selvä lähtökohta, että sitä ei juuri erikseen mainita, eikä sen kehkeytymistäkään.⁶⁴ Poikkeuksia päinvastaiseen suuntaan on niukalti, käytännössä vain kansandemokraattiselta puolelta.⁶⁵

Vuosina 1937–1938 tehty solidaarisuustyö ja varojen kerääminen Espanjan sisällissodassa hätää kärsineiden lasten hyväksi merkitsi Sosialidemokraattisen työläisnaisliiton parissa poliittisen tietoisuuden kohoamista. Talvisodan puhkeaminen merkitsi tavanomaisten järjestöaskareiden siirtämistä sivummalle. Marja Lehto on kuvannut sos.dem. naisliikkeen 80-vuotishistoriikissa sitä, miten toimintatarmo suunnattiin kotimaiseen käytännön avustustoimintaan. Ompelukerhotkin olivat ahkerina. Kun samanlaista työtä harrastettiin myös porvarillisten naisjärjestöjen parissa, voimat päätettiin yhdistää joulukuussa 1939 Vapaan huollon keskustoimikunnan alaisuuteen. Talvisodan yhtenäisyys antoi Lehdon mukaan kiinteälle yhteistoiminnalle ideologisen perustan; yhtenäisyyden taustaa hän ei sen enempää kuvannut. Ensimmäisen kerran sitten äänioikeuskamppailun työläisnaisliike

60 Kari Tapiola, *Jyväskylän Työväenyhdistys 80 vuotta 1888–1968* (Jyväskylä: Jyväskylän Työväenyhdistys, 1968), 247.

61 Erkki Vasara, *Työväen ja kotiseudun puolesta: Tikkurilan Työväenyhdistys 90 vuotta 1907–1997* (Vantaa: Tikkurila Säätiö 2000), 227.

62 Unto Kanerva, *Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta: Tampereen Työväenyhdistys 1886–1986* (Tampere: Tampereen Työväenyhdistys, 1986), lainaus 325.

63 Olavi Hurri, *Kansanvaltaa rakentamassa: Sosialidemokraattisen työväenliikkeen historiaa Pohjanmaalla* (Vaasa: TSL:n Pohjanmaan Piirijärjestö, 1991), 233.

64 Erja Saraste, ”Talvisodan kotirintama: Tuntemattomien naisten sota,” teoksessa *Tuntematon talvisota: Suomi 1939–1940*, toim. Tuija Hietanen & Leena Riska (Helsinki: Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, 1989), 103–123.

65 HTY:n vuonna 1898 perustettu naisosasto siirtyi sos.dem. naisliiton hajaantuessa 1920 vasemmistososialistien puolelle. Osaston toiminta väheni viitisen vuotta myöhemmin lähes kokonaan virkistykseen uudelleen 1944 kansandemokraattisessa liikkeessä. Historiikissa harmiteltiin, ettei Suomessa pystytty muodostamaan 1930-luvulla sodan ja fasismin vastaista rintamaa. Historiikin mukaan: ”Talvisota ja sitä seurannut jatkosota olivat johdonmukaista seurausta siitä politiikasta, jota Suomessa oli harjoitettu vuodesta 1918 saakka.” Aura Liisa, toim., *HTY:n naisosaston historiasta*, (Helsinki: Helsingin Työväenyhdistys, 1973), 39, 44–45, 52–53, lainaus 52.

ja porvarilliset naisjärjestöt yhdistyivät samojen tunnusten alle. Talvisodan kuluessa tehtiin lisäksi suojeluskuntasopimuksen mukaisesti muodollinen sovinto lottien kanssa.⁶⁶

Sirkka Merikoski kuvaa havainnollisesti tamperelaisen Messukylän sos. dem. naisyhdistyksen historiategoksessa sotavuosien ajan jatkunutta laajaa huolto- ja avustustyötä, jota tehtiin yhteistyössä muiden järjestöjen, kunnan, seurakunnan ja yritysten kanssa. Erillistä kuvausta talvisodan hengen muodostumisesta ei ole, mutta uupumaton työ kotirintaman hädänalaisten hyväksi kuvastaa sitä omalla tavallaan.⁶⁷ Helsingin sosialidemokraattinen naisyhdistys aloitti jo lokakuussa 1939 avustustoimiston Helsingin työväenopiston tiloissa, kuten Hannele Laitinen on kuvannut. Avustettujen yhteismäärä laskettiin kymmenissä tuhansissa. Toimisto suljettiin vasta vuonna 1949.⁶⁸

Seppo Hentilä on löytänyt Työväen Urheiluliiton historiategoksessaan talvisodan yksimielisyyden taustalta kolme keskeistä tekijää. Yksi oli punamultahallituksen toimintavuosien vaikutus, ja toinen oli Molotov–Ribbentrop-sopimus. Kolmantena vaikutti Terijoen kansanhallitus ja sen antama julistus.⁶⁹

Käsitellessään muistelmissaan punamultahallituksen aikaa Väinö Tanner lainasi puheitaan, jonka hän piti kesällä 1938 Naantalissa. Siinä hän kiitteli hallituksen toimintaa ja keskinäistä luottamusta. Suomessa oli siirrytty ”normaaliin oloihin”, ja valtaosa väestöstä oli oloonsa tyytyväinen. Maa oli rauhoittunut,

”ja vähävarainenkin väestön osa, joka aikaisemmin tunsi olonsa turvattomaksi, on jälleen saanut luottamusta tulevaisuuteen”. Kohtuullinen toimeentulo oli turvattu niin maataloudesta kuin teollisuudestakin toimeentulonsa saaville. ”Maan virkamiehistö, joka lapualaisvuosien vaikutuksesta oli heittäytynyt puolueellisuuteen ja mielivaltaan, on vähitellen totutettu lojaalisuuteen ja tasapuolisuuteen.” Sota tuli sitten katkaisemaan myönteisen kehityksen. Tanner viittaa muistelmakirjassaan varsin suoraan talvisodan hengen taustaan todetessaan, että sotaan jouduttaessa ”työväestön elinehdot olivat parantuneet niin suuresti, että heillä oli todella jotakin puolustettavaa, kansa kävi taisteluun yhtenäisenä”.⁷⁰

Tanner viittaa myös yhteen kansallisen yhteenkuuluvuuden ilmentymään Moskovan neuvottelumatkojen yhteydessä loppusyksyllä 1939. Kansalaiset tervehtivät häntä ja Paasikiveä vakavahenkisillä lauluilla, kun itään suunnannut juna pysähtyi rautatieasemilla. Myöhemmin radiopuheessaan talvisodan päättymispäivänä keskiviikkona 13.3.1940 Tanner lausui suomalaisten yksimielisyydestä lyhyesti, että se oli ”ulkonaisen painostuksen aikaansaama”.⁷¹ Paasikivi puolestaan korosti muistelmissaan erityisesti Tannerin ja sosialidemokraattien vaikutusta talvisodan ajan yhteenkuuluvuuden syntyyn.⁷²

Tannerin elämänvaiheita tutkinut Jaakko Paavolainen hämmästeli kirjassaan, ettei talvisodan ajan yksimielisyyttä ollut juurikaan

66 Marja Lehto & Kirsti Valkonen, *Naisen työ: Sosialidemokraattisen naisliikkeen 80-vuotisjuhlakirja* (Helsinki: Sosialidemokraattiset Naiset, 1980), 33–34.

67 Sirkka Merikoski, *Poimintoja sadan vuoden taipaleelta kohti tasa-arvoa: Messukylän Sos. Dem. Naisyhdistys ry:n historia* (Tampere: Messukylän Sos. Dem. Naisyhdistys, 2019), 30–43, talvisodan ajalta 30–37.

68 Hannele Laitinen, *Helsingin Sosialidemokraattinen Naisyhdistys 75 vuotta, 1920–1995* (Helsinki: Helsingin Sosialidemokraattinen Naisyhdistys, 1995), 29–38.

69 Seppo Hentilä, *Suomen työläisurheilun historia*, vol. 1, *Työväen Urheiluliitto 1919–1944* (Helsinki: Työväen Urheiluliitto, 1982), 485.

70 Väinö Tanner, *Kahden maailmansodan välissä: Muistelmia 20- ja 30-luvuilta*, 4. p. (Helsinki: Tammi, 1966), esim. 93–95, 187–236, lainaukset 202, 203, 236.

71 Väinö Tanner, *Olin ulkoministerinä talvisodan aikana*, 8. p. (Helsinki: Tammi, 1979), 187–188, 194, 359, lainaus 359.

72 Paasikivi, *Toimintani Moskovassa*, 117–118.

pohdittu. ”Mistä tämä yksimielisyys tuli ja kuka siitä on saava kiitoksen?”⁷³ Myöhemmin hän joutui uudelleen ongelman eteen kertoessaan punamultahallituksen ajasta. Cajanderin hallituksen ”yhteisrintamaa” kuvaillessaan hän viittasi taloudelliseen kasvuun, vilkkaaseen rakentamiseen, sosiaalipolitiikkaan sekä toimintaan poliittisia äärisuuntauksia vastaan. Yhteisiä tunteja nostivat myös suomalaisten saavutukset tieteissä ja taiteissa, vuoden 1940 olympiakisojen odotus sekä Suomen Kulttuurirahaston muodostaminen.⁷⁴

Emil Skog, entinen vuoden 1918 punakaartilainen, sittemmin puhelinasantaja, toimi sotavuosina metallityöväen ammattiliiton toimitsijana. Hän viittasi talvisodan yhtenäisyyttä käsitellessään kansainväliseen kehitykseen: fasismin nousu muutamissa Euroopan maissa kannusti nuoria sosialidemokraatteja maanpuolustustahdon lujittamiseen. Skog ei pitänyt talvisodan yhtenäisyyttä minään ihmeenä. Se oli ”kansan reaktio miehitystyritystä vastaan”.⁷⁵

Puuseppä Veikko Helle, sittemmin pitkäaikainen kansanedustaja, ministeri ja puhemies, esitteli muistelmissaan talvisodan hengen ilmentymiä erityisesti rintamalla. Hänestä tuo henki tarkoitti ”sitä yhtenäisyyden tunnetta, jonka nuo kovat kuukaudet loivat niin rintamalla olleisiin kuin laajemmaltikin suomalaisten keskuuteen”. Helle tiesi asian omasta kokemuksestaan alikersanttina: ”Oltiin aina yhdessä, niin vartiossa, poterossa kuin levosakin. Elettiin kirjaimellisestikin kylki kyljessä teltoissa ja korsuissa ja tultiin perin juurin tuntuiksi.” Seurauksena oli asevelihengen muo-

dostuminen sodan kauhut ja pelot yhdessä kokeneiden kesken.⁷⁶

Kommunistinen näkökulma

Talvisodan henki oli sotien jälkeen varsinkin monille rintamalla olleista kommunisteista ja kansandemokraateista hankala asia. Sitä piti aatteellisen oikeaoppisuuden ja myös neuvostosuhteiden takia vähintäänkin vähätellä, ellei sitten sen olemassaolo kokonaan kielletty. Ainakin oli aiheellista korostaa sodan aikana toista mieltä olleiden lukumäärää ja merkitystä.

Kun sodasta oli 40 vuotta, Erkki Kauppila painotti, että tuota ”kansakunnan historian vaikeata vaihetta” yritettiin edelleen käyttää ajankohtaisessa ”taistelussa työväenliikettä ja demokraattisia voimia vastaan”. Pientä epäröintiä kuitenkin jo oli: hän myönsi, että Kuusisen hallituksen muodostamista voitiin pitää ”poliittistaktisena virheenä”. Myönsipä hän kiertoilmaisulla sodan kansallisen yhtenäisyydenkin, tosin se oli toteutunut vain hetkeksi ja ”erittäin valheellisella ja yltiönationalistisella pohjalla”. Hänen mukaansa todellinen, oikeampi ja parempi kansallinen yksimielisyys rakentui vasta YYA-sopimuksen myötä.⁷⁷

Kivityömiä, reservin alikersantti Arne Saarinen kutsuttiin vuoden 1940 alussa asepalvelukseen pääosin helsinkiläisistä koottuun Ässärykmenttiin. Hän muisteli kokemuksiaan lyhyesti, eikä sanonut suoraan mitään kansallisesta eheytymisestä. Talvisodan syytyminen oli itseopiskelua harrastaneelle ja Neuvostoliittoon myönteisesti suhtautuneelle Saariselle järkytys. Sota perustui hänen mukaansa neu-

73 Jaakko Paavolainen, *Väinö Tanner, patriootti: Elämäkerta vuosilta 1937–1966* (Helsinki: Tammi, 1979), 59.

74 Jaakko Paavolainen, ”Punamultakauden alku,” teoksessa *Tasavallan vuodet 1917–1987*, toim. Yrjö Kaukiainen, Marja Niiniluoto, Jaakko Paavolainen & Carl Henning (Helsinki: Tammi, 1987), 113.

75 Emil Skog, *Sosialisti ja patriootti muistelee* (Helsinki: WSOY, 1971), 82–83, lainaus 83.

76 Veikko Helle, *Puuseppä Suomen eduskunnassa*, toim. Olavi Hurri (Helsinki: Tammi, 1981), 140–143, lainaus 141.

77 Erkki Kauppila, ”Miten tiedostamme kansakuntana talvisotaan johtaneet syyt?” *Kommunisti*, no. 11, 1979, 821–824, lainaukset 822, 924. Ks. myös Kimmo Henriksson, ”Talvisota ja diplomaattiset asenteet,” *Soihdu*, no. 1, 1980, 26–39; *ASS 50 taistelujen vuotta: ASS:n 50-vuotishistoriikki* (Helsinki: Akateeminen Sosialisti-seura, 1975), esim. 18.

vostokommunistien ja -hallituksen ”täysin virheelliseen käsitykseen Suomen kansan todellisista mielipiteistä ja tunteista”. Suomessa oli kyllä voimakasta Neuvostoliiton vastaista mielialaa, myös suoranaista vihankylvöä, mutta se ei suinkaan ollut koko totuus. Jatkosotaan kersantti Saarinen osallistui armeijan huoltoportaan tehtävissä.⁷⁸

Sirola-opiston johtajana toiminut Erkki Salomaa oli taistellut talvisodan rintamajoukoissa. Välirauhan aikana hän kuului tamperelaisen työläisrintamamiesyhdistyksen johtoon ja joutui Valpon pidättämäksi sekä turvasäilöön. Salomaa kuvasi lyhyesti talvisodan aikaa kiistään samalla kansallisen yhteenkuuluvuuden. Hänen kirjassaan *Suuri Raha & Isänmaa Co* korostuvat muun muassa viranomaisten tehostetut valvontatoimet. Hieman vinosti hän mainitsi, että viranomaisten oli vältettävä karkeita ja näkyviä otteita, sillä käytiinhän sotaa ”Suomen kansan täydellisen yksimielisyyden tunnuksilla”. Pelkäksi työläisille suunnatusti propagandaksi hän luonnehti tammikuun kihlausta ja suojeluskuntasopimusta.⁷⁹

Viranomaisten menettelytavat saattoivat sotavuosina olla hyvin suorasukaisia ja karuja niille, jotka eivät yhteisiin sääntöihin mukautuneet.⁸⁰ Nestori Parkkarin muistelmapohjaisesta teoksesta ei löydy merkkejä suomalaisten kansallisesta yhtenäisyydestä talvisodan aikana. Sotavuosina hänkin, työvelvollinen, oli turvasäilössä. Parkkari sijoitti ”yksimielisyyden” lainausmerkkeihin ja leimasi sen valheeksi, jota ”porvarillinen historiantulkinta vieläkin yrittää syöttää nuorisolle”.⁸¹

Syksyllä 1939 suomalaisen työväenliikkeen sisällä kappailtiin asenteista ja kannatuksista.⁸² Kuvaa tuon ajankohdan eri aatesuuntausten jännittyneistä keskinäistunneista valaisevat myös Kommunistisen internationaalin avautuneet arkistoaineistot.⁸³ Salaiset kirjeet ja muistiot kuvaavat aivan muuta kuin suomalaisten sujuvasti etenevää kansallista eheytymistä. Ne kertovat päinvastoin sen aktiivisesta jarrutuksesta ja estämisestä.⁸⁴

Talvisodan kansallisen yhteenkuuluvuuden ja hengen luonteesta on vielä 2020-luvullakin ollut vasemmistolaisen työväenliikkeen parissa

78 Aarne Saarinen, *Suomalaisen kommunistin kokemuksia* (Helsinki: Tammi, 1984), 20–24, lainaukset 21. Saarinen kertoi osallistuneensa talvisodassa lähinnä ”pakoon juoksemiseen” muiden kanssa. Maininta on tarkoituksellista vähättelyä, sillä sellaisesta ei myönnetty toisen luokan Vapaudenmitalia (Vm 2). Sen hän sai sotilasansioistaan (ks. Tepora, *Sodan henki*, 112).

79 Erkki Salomaa, *Suuri Raha & Isänmaa Co* (Kuopio: Savon Sana, 1961), 212–217, lainaukset 213; ks. myös Erkki Salomaa, *Tavoitteena kansanvalta: Suomen työväenliikkeen vaiheita vuosina 1944–1960*, Työväenliikkeen tietokirjoja 10 (Helsinki: Kansankulttuuri, 1964), 6–7.

80 Turvasäilössä oli laajimmillaan talvisodan lopulla 238 henkilöä. Ks. esim. Tuija Hietaniemi, ”Valtiollinen poliisi talvisodassa,” teoksessa *Talvisodan pikkujättiläinen* (Porvoo: WSOY, 1999), 777–782; Piia Vuorinen: ”Vapaina vaaralliset naiset: Valtiollinen poliisi ja sota-ajan turvasäilökysymys 1939–1944,” teoksessa *Valvottu ja kuritettu työläinen*, toim. Leena Enbom, Pete Pesonen & Sami Suodenjoki, Väki voimakas 33 (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2020), 95–130; Sari Näre, ”Turvasäilöön ja keskitysleirille: Poliittisten vankien kohtelu sodan aikana,” teoksessa *Ruma sota: Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia* toim. Sari Näre & Jenni Kirves (Helsinki: Johnny Kniga, 2008), 249–308.

81 Nestori Parkkari, *Nuoret taistelun tiellä: Suomen vallankumouksellinen nuorisoliike 1900–1944* (Helsinki: Kansankulttuuri, 1970), 272–275, lainaukset 272, 273.

82 Kommunistien toiminnasta Suomessa ja rajan takana ks. Rentola, *Kenen joukossa*.

83 Internationaalien vaiheista ks. Arvo Santonen, *Kansainvälinen: Utopioita ja vallankumouksia – työväenliike vuoteen 1945* (Espoo: Weilin+Göös, 1988); R. Palme Dutt: *Internationaali: Katsaus internationaalien historiaan*, 2. p. (Tampere: Kansankulttuuri, 1973).

84 Lebedeva, Rentola & Saarela, toim., *Kallis toveri*, esim. 406–408; ks. myös Baryshnikov, ”Leningradin turvallisuuden,” 173–174.

erilaisia tulkintoja. Joskus yksinkertaistetaan kaiken uuden tiedon jälkeenkin vanhaan tapaan: ”Oikeistovetoinen Suomi joutui talvisotaan jatkettuaan vihankylvöään naapuriaan kohtaan yli 20 vuotta.”⁸⁵

Vapaa kansansivistystyö

On erityisen kiintoisaa, ettei laajan ja monitahoisen kansansivistystyön vaikutusta talvisodan yhteenkuuluvuuden kehittymiseen kuvata missään perusteellisemmin. Joskus se sentään sanana mainitaan, kuten Raimo Salokangas tekee *Suomen historian Pikkujättiläisessä*.⁸⁶ Henrik Meinander on hieman kauempana sivunnut sivistysajatuksia. Kommunistien toiminnan kieltämisestä huolimatta työväenkulttuuri säilyi sosialidemokraattisessa asussa, ”jolloin suurin osa kansalaisista saattoi samastua kansakuntaan ja oikeusvaltioon”. Kansalaisliikkeet omaksuivat ”vahvoja vaikutteita Skandinavian maista ja vahvistivat näin Suomen pohjoismaista yhteiskuntakehitystä”.⁸⁷

L. A. Puntilan poliittisen historian perusteos 1960-luvulta on sivistysteeman kannalta merkittävä poikkeus, vaikka siinäkään ei tekijä ei tarkemmin kuvaile sivistystyön vaikutusta. Puntilan mukaan eheytyksen juuret ulottuivat 1920-luvulle. Yllätyshyökkäys ei tuonut hyökkääjän toivomaa tulosta, sillä puolustusvoimat oli koonnut reserviläisiä harjoituksiin. Ennakkotiedot suomalaisten mielialoista oli-

vat virheellisiä. Yhteiskunnan sisäinen uudistustoiminta ”oli koitunut myös työväestön ja pienviljelijäin hyväksi”, Puntila painottaa. ”Opetusoloja oli järjestelmällisesti kehitetty, ja vapaaehtoisten sivistysjärjestöjen työ oli hyvin organisoituna tuottanut tuloksia.” Seuraukset olivat myönteisiä: ”Kansallistunto oli kohonnut, ja itsenäisyydelle oli opittu antamaan arvoa.” Kieliryhmien keskinäinen luottamus oli vahvistunut, ”ja talvisodan puhjetessa voimat olivat koossa”.⁸⁸

Opintotoiminnan Keskusliiton historia-teoksessa Eero Ojanen viittaa talvisotaan lähinnä kuvatessaan liiton toimintaa välirauhan aikana.⁸⁹ Jukka Tuomisto on luonnehtinut ”tammikuun kihlausta” tekijäksi, joka rauhoitti poliittisen tilanteen. Seurauksena kansa yhdistyi.⁹⁰ Annastiina Henttinen on käsitellyt Maaseudun Sivistysliiton historiassaan sotia edeltäviä vaiheita vain niukasti korostaen kulttuurityön merkitystä kansan säilymiselle.⁹¹ Kansan Sivistystyön Liiton juhlaulkaisussa Kari Kantasalmi jättää eheytyksen kuvaamatta ja toteaa yleisesti: ”Vasemmistososialistien sivistystoiminnan kannalta tilanne ennen välirauhaa [1944] oli hankala.”⁹²

Työväen Sivistysliiton (TSL) historiajulkaisuista voi havaita, ettei liiton työn yhteyttä kansalliseen eheytymiseen ole käytännössä juuri lainkaan kosketeltu. Sitä ei käsitelty esimerkiksi teoksessa *Työväen omaehtoisen sivistystyö*, joka

85 Risto Uljas & Päivi Uljas, *Leiväntekijät: Helsingin Leipomotyöntekijäin ammattiosaston tarina 1888–2018* (Helsinki: Helsingin Leipomotyöntekijäin ammattiosasto ry, 2019), 168–170, lainaus 169. Suomen tietoisesta pyrkimyksestä aseelliseen selkkaukseen ks. esim. Juha Ukkonen, ”Suomen tie talvisotaan,” *Kommunisti*, no. 11, 1979, 825–832, 843.

86 Esim. Raimo Salokangas, ”Itsenäinen tasavalta,” teoksessa *Suomen historian pikkujättiläinen*, toim. Seppo Zetterberg (Helsinki: WSOY, 2003), 689.

87 Meinander, *Suomen historia*, 188.

88 L. A. Puntila, *Suomen poliittinen historia 1809–1966*, 6. p. (Keuruu: Otava, 1977), 136, 168.

89 Eero Ojanen, *Oppimisen ilo: Opintotoiminnan Keskusliitto 75 vuotta 1943–2018* (Helsinki: Opintotoiminnan Keskusliitto, 2018), 45–48.

90 Jukka Tuomisto, ”Vapauden kaipuu vapaassa sivistystyössä,” teoksessa *Valituksesta tietämysyhteiskuntaan*, toim. Virve Riikonen (Helsinki: Kansanvalistusseura, 2003), 43–80, erit. 68.

91 Annastiina Henttinen, *Maaseudun Sivistysliitto 1952–2002* (Helsinki: Maahenki, 2002), 22.

92 Kari Kantasalmi, ”Kansan Sivistystyön Liitto: Toimintalinjoja ja reflektiivisyyden pulmia,” teoksessa *Sivistystyön itseymmärrys: Tekstejä järjestöllisestä sivistystyöstä*, Kari Kantasalmi, Liisa Korhonen & Jukka Tainio (Helsinki: Kansan Sivistystyön Liitto, 2004), 7–71, lainaus 27.

julkaistiin vuosien kirjoitus- ja tutkimustyön jälkeen vuonna 1954.⁹³ Talvi- ja jatkosodan aika näkyy teoksessa pienenevinä numeroina toimintatilastoissa ja muutamana mainintana sodan aiheuttamista toimintavaikeuksista.

TSL:n opintosihteeri Pentti Järvinen sai työn ohessa tekemänsä poliittisen historian opinnäytetyön sivistysliiton alkuvaiheista valmiiksi ja hyväksytyksi Helsingin yliopistossa vuonna 1968. Hän piti sotavuosia 1939–1944 hyvin merkittävänä ajanjaksona TSL:n kannalta, sillä tällöin ”murtuivat pääosiltaan ne ennakkoluulot, jota sen harjoittamaa opinto- ja kasvatustyötä kohtaan oli tunnettu erityisesti porvarillisissa piireissä”. Järvinen kuvasi myös lyhyesti sitä, miten TSL:n toiminnalla oli merkitystä demokratian perustan vahvistamisessa. Sivistysliittokin asettui tukemaan talvisodan yhteisiä sotaponnistuksia.⁹⁴

Jorma Kalelan laatima TSL:n historian tutkimussuunnitelma julkaistiin vuonna 1978 kirjan muodossa.⁹⁵ Sotavuodet näkyvät siinä monessakin kohdassa, mutta liiton vaikutusta kansakunnan eheytymiseen tai talvisodan

henkeen siinä ei käsitellä. Satavuotisvuonnaan TSL julkaisi historiastaan Ville Blåfieldin kirjoittaman juhlakirjan, jossa harpataan sota-vuosien yli.⁹⁶

Työväen Sivistysliiton vaiheita on koskeltu myös muistelmaluontoisissa julkaisuissa. Sotavuosia sivutaan harvoin, mutta talvisodan henkeä ei lainkaan.⁹⁷ R. H. Oittisen elämäkerran kirjoittaja Viljo Ripatti kuvaa laajasti Oittisen merkittävää sivistystyötä myös sota-vuosina. Hänen näkökulmansa on kuitenkin pääosin siinä, millaisia vaikeuksia poikkeusolot aiheuttivat TSL:lle.⁹⁸ Oittisen satavuotisseminaarin puheenvuoroissa sivuutettiin kokonaan liiton sotavuodet.⁹⁹

Aimo Halilan elämäkertateos Väinö Voionmaasta kertoo laajasti tämän kansansivistystoiminnasta ja tarjoaa näkökohtia TSL:n panokseen itsenäisen Suomen alkuaikojen rakennustyössä. Kirjassa on suoria viittauksia siihen, millainen merkitys liiton sivistystyöllä on ollut kansakunnan eheytymiselle.¹⁰⁰ Yhteensä runsaan sadan opintojärjestön ja piirin parissa on vuosikymmenien kuluessa laadittu

93 *Työväen omaehtoinen sivistystyö*, Pieni tietokirjasto (Helsinki: Tammi, 1954).

94 Pentti Järvinen, ”Työväen Sivistysliiton perustamiseen ja kehitykseen vaikuttaneet aatteelliset ja poliittiset ristiriidat” (pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, 1968), esim. 84–88, lainaus 84.

95 Jorma Kalela, *Työväen Sivistysliitto 1919–1979: Tutkimussuunnitelma*, Helsingin yliopiston Poliittisen historian laitoksen julkaisuja 2/1978 (Helsinki: Helsingin yliopisto, 1978).

96 Ville Blåfield, *Hengenpimeyttä vastaan: Puheenvuoroja sivistyksestä* (Helsinki: Työväen Sivistysliitto; Edita, 2019).

97 Ks. Sakari Kiuru, *Lyhyin askelin: Puolipoliittiset muistelmani* (Helsinki: Työväen Sivistysliitto, 2004); Merja Minkkinen, toim., *Oikeastaan aika mielenkiintoinen elämä: Olavi Hurrin muistelmat* (Helsinki: Työväen Sivistysliitto, 2011); Jussi Pikkusaari, *Työväen omaehtoisen sivistystyön aatteen kantavuus: Työväen Sivistysliitto 1919–2014* (Tampere: Mediapinta, 2014).

98 Viljo Ripatti, R. H. Oittinen, *Työväen sivistäjästä koulun uudistajaksi* (Helsinki: Tammi, 1992).

99 Jorma Turunen, toim., R. H. Oittisen perintö: R. H. Oittinen 100 vuotta -juhlaseminaari 18.9.2012 Helsinki (Helsinki: Työväen Sivistysliitto, 2013).

100 Aimo Halila, *Väinö Voionmaa* (Helsinki: Tammi, 1969); myös Maria Lähteenmäki, *Väinö Voionmaa: Puolue- ja geopolitiikka* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2014).

101 Ks. esim. Kalle Fjörd, *Aatteen paloa ja tiedon janoa: TSL Mikkeli Opintojärjestö 60 vuotta* (Mikkeli, 2015); Kai Hurskainen & Leena Levonperä, toim., *Sisukasta sivistystyötä: Työväen Sivistysliiton Uudenmaan Piirijärjestö ry 35 vuotta* (Helsinki: Työväen sivistysliiton Uudenmaan piirijärjestö, 2008); Jarmo Metsälä, *Oppia ikä kaikki: Työväen Sivistysliiton Vammalan seudun opintojärjestö r.y. 20 vuotta* (Vammala: Työväen sivistysliitto, Vammalan seudun opintojärjestö, 1993); Leena Levonperä, toim., *Lohjalaisen Työväenkulttuurin 80 vuotta: Työväen Sivistysliiton Lohjan Seudun Opintojärjestö* (Lohja: Lohjan kotiseututkimuksen ystävät, 2006); Terttu Tuomi-Koskelin, *Työväen Sivistysliiton Etelä-Hämeen Piirijärjestö ry. Otteita toiminnasta 1971–2000* (Hämeenlinna: Työväen sivistysliiton Etelä-Hämeen piirijärjestö, 2001).

verraten vähän historiateoksia, ja harvoin niissä edes käsitellään sotiemme vuosia.¹⁰¹

Kaikesta edellä olevasta havaitsee, että talvisodan yhteenkuuluvuuden ja ihmeen taustaa selittäviä näkökulmia on paljon ja sävyjä vielä enemmän. Katsaus ei ole kattava, mutta ehkä se auttaa hahmottamaan aiheen moninaisuutta. Myötämielisesti voisi ajatella, että jokainen tulkinta- tai selitysmalli kuvastaa yhtä mahdollista, isompaa tai ohuempaa siivua suuresta kokonaisuudesta.

Lähteet

- Ahto, Sampo. *Talvisodan henki: Mielialoja Suomessa talvella 1939–1940*. Suomen Sotatieteellisen Seuran julkaisuja no. 17. Helsinki: Suomen Sotatieteellinen Seura, 1989.
- ASS:n 50-vuotishistoriikki. Helsinki: Akateeminen Sosiaalistiseura, 1975.
- Aura, Liisa, toim. *HTY:n naisosaston historiasta*. Helsinki: Helsingin Työväen Yhdistys, 1973.
- Baryshnikov, Vladimir. ”Leningradin turvallisuuden haasteesta.” Teoksessa *Historian kosto: Suomen talvisota kehyksissään*, toimittanut Henrik Meinander. Helsinki: Siltala, 2015.
- Bläfield, Ville. *Hengenpimeyttä vastaan: Puheenvuoroja sivistyksestä*. Helsinki: Työväen Sivistysliitto; Edita, 2019.
- Burke, Joanna. ”Uusi sotahistoria.” Teoksessa *Ihminen sodassa: Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, toimittaneet Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Helsinki: Minerva, 2006.
- Fröjd, Kalle. *Aatteen paloa ja tiedon janoa: TSL Mikkelin Opintojärjestö 70 vuotta 1945–2015*. Mikkeli, 2015.
- Hakalehto, Ilkka. ”Kunnallisen kansanvallan kehitys, kunnallisvaalit ja -valtuustot.” Teoksessa *Suomen kaupunkilaitoksen historia*. Vol. 3, *Itsenäisyyden aika*, toimittanut Päivi Tommila. Helsinki: Suomen Kaupunkiliitto, 1984.
- Halila, Aimo. *Väinö Voionmaa*. Helsinki: Tammi, 1969.
- Harinen, Olli, Göran Lindgren & Erkki Nordberg. *Talvisodan Ässärykmentti*. Helsinki: WSOY, 2010.
- Helle, Veikko. *Puuseppä Suomen eduskunnassa*, toimittanut Olavi Hurri. Helsinki: Tammi, 1981.
- Henriksson, Kimmo. ”Talvisota ja diplomaattiset asenteet.” *Soihtu*, 1/1980.
- Hentilä, Seppo. ”Päätelimme, että herrat ovat viisaampia...”: Sosialidemokraattinen järjestöväki ja talvisodan henki.” Teoksessa *Tuntematon talvisota: Suomi 1939–1940*, toimittanut Tuija Hietaniemi & Leena Riska. Helsinki: Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, 1989.
- Hentilä, Seppo. *Piikät varjot: Muistamisen historia ja politiikka*. Helsinki: Siltala, 2018.
- Hentilä, Seppo. *Suomen työläisurheilun historia*. Vol. 1, *Työväen Urheiluliitto 1919–1944*. Helsinki: Työväen Urheiluliitto, 1982.
- Henttinen, Annastiina. *Maaseudun Sivistysliitto 1952–2002*. Helsinki: Maahenki, 2002.
- Hietaniemi, Tuija. ”Valtiollinen poliisi talvisodassa.” Teoksessa *Talvisodan pikkujättiläinen*, toimittanut Jari Leskinen & Antti Juutilainen. 4. painos. Helsinki: WSOY, 2006.
- Hokkanen, Kari. *Maalaisliitto-Keskustan historia*. Vol. 3, *Maalaisliitto sodan ja vaaran vuosina 1939–1950*. Helsinki: Otava, 1996.
- Houni, Topi. ”Kansan eheyttäminen: Käsitteen merkityskerrostumat ja käytön historia.” *Historiallinen Aikakauskirja* 120: 1 (2022): 57–69.
- Huhtinen, Aki-Mauri. ”Maanpuolustus.” Teoksessa *Maamme Suomi*, toimittanut Allan Tiitta. Espoo: Weilin & Göös, 2007.
- Hurri, Olavi. *Kansanvaltaa rakentamassa: Sosialidemokraattisen työväenliikkeen historiaa Pohjanmaalla*. Vaasa: TSL:n Pohjanmaan Piirijärjestö, 1991.
- Hurskainen, Kai & Leena Levonperä, toim. *Sisukasta sivistystyötä: Työväen Sivistysliiton Uudenmaan Piirijärjestö ry 35 vuotta*. Helsinki: Työväen sivistysliiton Uudenmaan piirijärjestö, 2008.
- Häggglund, Gustav. ”Johdanto.” Teoksessa *Me olimme nuoria sotilaita: Tuntemattomat sotakuvat kertovat*, Gustav Häggglund, John Lagerbohm & Matti Simula. 3. painos. Helsinki: Otava, 2009.
- Häikiö, Martti. ”Yksin ja yhdessä.” Teoksessa *Historian kosto: Suomen talvisota kehyksissään*, toimittanut Henrik Meinander. Helsinki: Siltala, 2015.
- Ilmjärvi, Magnus. ”Kahden diktatuurin välissä.” Teoksessa *Historian kosto: Suomen talvisota kehyksissään*, toimittanut Henrik Meinander. Helsinki: Siltala, 2015.
- Inrinceev, Bair. *Talvisota venäläisin silmin*. Helsinki: Minerva, 2012.
- Jakobson, Max. *Diplomaattien talvisota: Suomi maanpolitiikassa 1938–40*. 8. painos. Helsinki: WSOY, 2009.
- Jokinen, Arto. ”Myytti sodan palveluksessa: Suomalainen mies, soturius ja talvisota.” Teoksessa *Ihminen sodassa: Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, toimittaneet Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Helsinki: Minerva, 2006.

- Julkunen, Martti. ”Talvisodan henki – yhteinen taistelu.” Teoksessa *Kansakunta sodassa*. Vol. 1, *Sodasta sotaan*. Toimittanut Silvo Hietanen. Helsinki: Opetusministeriö, 1989.
- Julkunen, Martti. *Talvisodan kuva: Ulkomaisten sotakirjeenvaihtajien kuvaukset Suomesta 1939–40*. Espoo: Weilin & Göös, 1975.
- Jussila, Osmo, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi. *Suomen poliittinen historia 1809–1999*. 3. uudistettu painos. Helsinki: WSOY, 2000.
- Jussila, Osmo. ”Talvisota neuvostohistoriassa.” Teoksessa *Tunteeton talvisota: Neuvostoliiton salaisen poliisin kansiot*, toimittaneet Timo Vihavainen & Andrei Saharov Helsinki: Edita, 2009.
- Järvinen, Pentti. ”Työväen Sivistysliiton perustamiseen ja kehitykseen vaikuttaneet aatteelliset ja poliittiset ristiriidat.” Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, 1968.
- Kalela, Jorma. *Työväen Sivistysliitto 1919–1979: Tutkimussuunnitelma*. Helsingin yliopiston Poliittisen historian laitoksen julkaisuja 2/1978. Helsinki: Helsingin yliopisto, 1978.
- Kanerva, Unto. *Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta: Tampereen Työväenyhdistys 1886–1986*. Tampere: Tampereen työväenyhdistys, 1986.
- Kantasalmi, Kari. ”Kansan Sivistystyön Liitto: Toimintalinjoja ja reflektiivisyyden pulmia.” Teoksessa *Sivistystyön itseymmärrys: Tekstejä järjestöllisestä sivistystyöstä*, Kari Kantasalmi, Liisa Korhonen & Jukka Tainio. Helsinki: Kansan Sivistystyön Liitto, 2004.
- Katajisto, Kati. *Sodasta sovintoon*. Helsinki: Otava, 2018.
- Kauppila, Erkki. ”Miten tiedostamme kansakuntana talvisotaan johtaneet syyt?” *Kommunisti*, 11/1979.
- Kautto, Antero, toim. *Puna-armeijan marssiopas Suomeen 1939*. Hämeenlinna: Karisto, 1989.
- Kiuru, Sakari. *Lyhyin askelin: Puolipoliittiset muistelmiani*. Helsinki: Työväen Sivistystyön Liitto, 2004.
- Kivimäki, Ville. ”Suomen sosiaali- ja kulttuurihistoria 1939–1945.” *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 39 (2019).
- Koivisto, Keijo. *Itsenäisen Suomen kanta-aliupseeriston synty, koulutus, rekrytointitausta ja palvelusehdot*. Jyväskylä Studies in Humanities 98. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2008.
- Koivisto, Mauno. *Kaksi kautta*. Vol. 2, *Historian tekijät*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1995.
- Komissarov, Juri. *Suomi löytää linjansa: Neuvostoliittolaisen historiantutkijan näkemys Suomen tasavallan vaiheista*. 2. painos. Helsinki: Otava, 1974.
- Korhonen, Keijo. *Turvallisuuden pettäessä: Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan*. Vol. 2, *1933–1939*. Helsinki: Tammi, 1971.
- Koskimaa, Matti. *Suomen kohtalon ratkaisut: Talvisota ja jatkosota 1939–1944*. Jyväskylä: Docendo, 2013.
- Kulha, Keijo K. *Aseveljien aika: Suomalaisen aseveljehengen ja aseveliliikkeen historiaa 1940–1945*. Helsinki: WSOY, 1980.
- Laaksonen, Lasse. ”Puolustusjärjestelyt sodan kynnyksellä.” Teoksessa *Historian kosto: Suomen talvisota kehyksissään*, toimittanut Henrik Meinander. Helsinki: Siltala, 2015.
- Laaksonen, Lasse. *Eripuraa ja arvovaltaa: Mannerheimin ja kenraalien henkilösuhteet ja johtaminen*. Täydennetty juhlapainos. Jyväskylä: Docendo, 2014.
- Lagerstedt, Ilpo. *Amerikkalainen talvisotänäytelmä*. Helsinki: Readme, 2020.
- Laine, Antti. ”Suomi sodassa.” Teoksessa *Suomen historian pikkujättiläinen*. Toimittanut Seppo Zetterberg. Helsinki: WSOY, 2003.
- Laitinen, Hannele. *Helsingin Sosialidemokraattinen Naisyhdistys 75 vuotta: 1920–1995*. Helsinki: Helsingin Sosialidemokraattinen Naisyhdistys, 1995.
- Lebedeva, Natalia, Kimmo Rentola & Tauno Saarela, toim. *’Kallis toveri Stalin!’: Komintern ja Suomi*. Helsinki: Edita, 2002.
- Lehto, Marja & Kirsti Valkonen, *Naisen työ: Sosialidemokraattinen naisliike 80-vuotta*. Helsinki: Sosialidemokraattiset Naiset, 1980.
- Levonperä, Leena, toim. *Lohjalaisen Työväenkulttuurin 80 vuotta: Työväen Sivistysliiton Lohjan Seudun Opintojärjestö*. Lohja: Lohjan kotiseutututkimuksen ystävät, 2006.
- Lähteenmäki, Maria. *Väinö Voionmaa: Puolue- ja geopolitiikko*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2014.
- Meinander, Henrik. ”Historia.” Teoksessa *Maamme Suomi*, toimittanut Allan Tiitta. Helsinki: Weilin+Göös, 2007.
- Meinander, Henrik. *Suomen historia: Linjat, rakenteet ja käännekohtat*. Korjattu painos. Helsinki: WSOY, 2010.
- Merikoski, Sirkka. *Poimintoja sadan vuoden taipaleelta kohti tasa-arvoa: Messukylän Sos. Dem. Naisyhdistys ry:n historia*. Tampere: Messukylän Sos. Dem. Naisyhdistys, 2019.
- Metsälä, Jarmo. *Oppia ikä kaikki: Työväen Sivistysliiton Vammalan seudun opintojärjestö r.y. 20 vuotta*. Vammala: Työväen sivistysliitto, Vammalan seudun opintojärjestö, 1993.
- Minkkinen, Merja, toim. *Oikeastaan aika mielenkiintoinen elämä: Olavi Hurrin muistelmat*. Helsinki: Työväen Sivistysliitto, 2011.
- Mylly, Juhani. *Maalaisliitto-Keskustapuolueen historia*. Vol. 2, *Maalaisliitto 1918–1939*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1989.

- Mälkki, Juha. *Herrat, jätkät ja sotataito: Kansalaisotilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla 'talvisodan ihmeeksi'*. Bibliotheca Historica 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008.
- Nevakivi, Jukka. ”Tuntematon talvisota.” Teoksessa *Tuntematon talvisota: Suomi 1939–1940*, toimittaneet Tuija Hietaniemi & Leena Riska. Helsinki: Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, 1989.
- Näre, Sari. ”Turvasäilöön ja keskitysleirille: Poliittisten vankien kohtelu sodan aikana.” Teoksessa *Rumasaota: Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, toimittaneet Sari Näre & Jenni Kirves. Helsinki: Johnny Kniga, 2008.
- Oittinen, R. H. *Työväenkysymys ja työväenliike Suomessa*. Helsinki: Tammi, 1948; 2. painos. Helsinki: Tammi, 1954.
- Ojanen, Eero. *Oppimisen ilo: Opintotoiminnan Keskusliitto 75 vuotta 1943–2018*. Helsinki: Opintotoiminnan Keskusliitto, 2018.
- Olsson, Pia. *Myytti ja kokemus: Lotta Svärd sodassa*. Keuruu: Otava, 2005.
- Paasikivi, J. K. *Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939–1941*. 4. painos. Helsinki: WSOY, 1979.
- Paasivirta, Juhani. *Suomen poliittisen työväenliikkeen kehitys*. Helsinki: WSOY, 1949.
- Paavolainen, Jaakko. ”Punamultakauden alku.” Teoksessa *Tasavallan vuodet 1917–1987*, toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Marja Niiniluoto, Jaakko Paavolainen & Carl Henning. Helsinki: Tammi, 1987.
- Paavolainen, Jaakko. *Väinö Tanner, patriotti: Elämäkerta vuosilta 1937–1966*. Helsinki: Tammi, 1979.
- Pakaslahti, Aaro. *Talvisodan poliittinen näytelmä: UM:n poliittisen osaston päällikön päiviä ja öitä*. Helsinki: WSOY, 1970.
- Palme Dutt, R. *Internationaali: Katsaus internationaalien historiaan*. 2. korjattu painos. Tampere: Kansankulttuuri, 1973.
- Parkkari, Nestori. *Nuoret taistelun tiellä: Suomen valankumouksellinen nuorisoliike 1900–1944*. Helsinki: Kansankulttuuri, 1970.
- Pikkusaari, Jussi. *Työväen omaehtoisen sivistystyön aatteen kantavuus: Työväen Sivistysliitto 1919–2014*. Tampere: Mediapinta, 2014.
- Pilke, Helena. ”Hengennostatusta, maisemakuvauksia ja hiven huumoria: Sanallista sotapropagandaa Suomessa ja Suomesta vuosina 1939–1944.” Teoksessa *Sotapropagandasta brändäämiseen: Miten Suomi-kuvaa on rakennettu*, toimittaneet Virpi Kivioja, Olli Kleemola & Louis Clerc. Poliittisen historian julkaisuja 5. Jyväskylä: Docendo, 2015.
- Pohlekin, V. V. *Suomi vihollisena ja ystäväenä 1714–1967*. 3. painos. Helsinki: WSOY, 1969.
- Puntila, L. A. *Suomen poliittinen historia 1809–1966*. 6. painos. Helsinki: Otava, 1977.
- Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen XVII puoluekokouksesta Helsingissä 25–28.5.1936*. Helsinki: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 1936.
- Rasila, Viljo, Eino Jutikkala & Keijo K. Kulha. *Suomen poliittinen historia 1809–1975*. Vol. 2, *Vuodet 1905–1975*. Helsinki: WSOY, 1977.
- Raunio, Ari. ”Suomen puolustusvoimien ensimmäinen vuosisata.” Teoksessa *Suomen puolustusvoimat 100 vuotta*, toimittanut Mikko Karjalainen. Helsinki: Edita, 2018.
- Rautkallio, Hannu. ”Välinpitämätön Washington.” Teoksessa *Historian kosto: Suomen talvisota kehyksissään*, toimittanut Henrik Meinander. Helsinki: Siltala, 2015.
- Rentola, Kimmo. ”Komintern ja Suomi 1934–1944.” Teoksessa *'Kallis toveri Stalin!': Komintern ja Suomi*, toimittaneet Natalia Lebedeva, Kimmo Rentola & Tauno Saarela. Helsinki: Edita, 2002.
- Rentola, Kimmo. *Kenen joukossa seisot?: Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Helsinki: WSOY, 1994.
- Rentola, Kimmo. *Stalin ja Suomen kohtalo*. Helsinki: Otava, 2016.
- Ripatti, Viljo. R. H. Oittinen. *Työväen sivistäjästä koulun uudistajaksi*. Helsinki: Tammi, 1992.
- Saarela, Tauno. ”Kommunistinen internationaali ja suomalainen kommunismi 1919–1935.” Teoksessa *'Kallis toveri Stalin!': Komintern ja Suomi*, toimittaneet Natalia Lebedeva, Kimmo Rentola & Tauno Saarela. Helsinki: Edita, 2002.
- Saarikoski, Vesa. *Keskustajääkäri Aarne Sihvo: Demokraatti ja eheyttäjä murosaikeiden asevoimissa. Näkökulma aseellisen voiman ja yhteiskunnan vuorovaikutukseen itsenäistymisen murroksesta paasikiviläiseen toiseen tasavaltaan*. Bibliotheca Historica 25. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 1997.
- Saarikoski, Vesa. ”Stählbergiläinen jääkäri: Aarne Sihvo ja kansallisen eheyttämisen idea.” Teoksessa *Valta, vapaus, edistys ja kasvatus: Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*, toimittanut Vesa Vares. Jyväskylä, 2002.
- Saarinen, Aarne. *Suomalaisen kommunistin kokemukset*. Helsinki: Tammi, 1984.
- Saharov, A. N. ”Toinen sota.” Teoksessa *Tuntematon talvisota: Neuvostoliiton salaisen poliisin kansiot*, toimittaneet Timo Vihavainen & Andrei Saharov (Helsinki: Edita, 2009).

- Salokangas, Raimo. ”Itsenäinen tasavalta.” Teoksessa *Suomen historian pikkujättiläinen*, toimittanut Sep-po Zetterberg Helsinki: WSOY, 2003.
- Salomaa, Erkki. *Tavoitteena kansanvalta: Suomen työväenliikkeen vaiheita vuosina 1944–1960*. Työväenliikkeen tietokirjoja 10. Helsinki: Kansan-kulttuuri, 1964.
- Salomaa, Erkki. *Suuri Raha & Isänmaa Co*. Kuopio: Savon Sana, 1961.
- Santonen, Arvo. *Kansainvälinen: Utopioita ja vallan-kumouksia – työväenliike vuoteen 1945*. Espoo: Weilin+Göös, 1988.
- Saraste, Erja. ”Talvisodan kotirintama: Tuntematto-mien naisten sota.” Teoksessa *Tuntematon talvisota: Suomi 1939–1940*, toimittanut Tuija Hietaniemi & Leena Riska. Helsinki: Helsingin yliopiston po-liittisen historian laitoks, 1989.
- Seppälä, Helge. *Itsenäisen Suomen puolustuspolitiikka ja strategia*. Helsinki: WSOY, 1974.
- Skog, Emil. *Sosialisti ja patriootti muistelee*. Helsinki: WSOY, 1971.
- Soikkanen, Hannu. *Kunnallinen itsehallinto kansan-vallan perusta: Maalaiskuntien itsehallinnon histo-ria*. Helsinki: Maalaiskuntien Liitto, 1966.
- Soikkanen, Hannu. *Luovutetun Karjalan työväenliik-keen historia*. Helsinki: Tammi, 1970.
- Soikkanen, Hannu. *Kohiti kansanvaltaa: Suomen Sosia-lidemokraattinen Puolue 75 vuotta*. Vol. 1, 1899–1937. Helsinki: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 1975.
- Soikkanen, Hannu. *Kohiti kansanvaltaa*. Vol. 2, 1937–1944. Helsinki: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 1987.
- Soikkanen, Timo. *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus?: Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuo-rovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*. Helsinki: WSOY, 1984.
- Soikkanen, Timo. ”Vakiintuvan kansanvallan vuosi-kymmenet.” Teoksessa *Vuosisatamme Suomi*, toi-mittanut Seppo Zetterberg. Helsinki: WSOY, 1992.
- Soikkanen, Timo. ”Temppelinharjalla ja vaa’an kiele-nä: Kansallisen Edistyspuolueen kivimäkiläiset ja cajanderiläiset 1930-luvun sisä- ja ulkopolitiikassa.” Teoksessa *Valta, vapaus, edistys ja kasvatus: Libe-raalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*, toimittanut Vesa Vares. Jyväskylä, 2002.
- Soikkanen, Timo. ”Kansallinen eheytyminen.” Teok-sessa *Talvisodan pikkujättiläinen*, toimittanut Jari Leskinen & Antti Juutilainen. 4. painos. Helsinki: WSOY, 2006.
- Soikkanen, Timo. ”Talvisodan henki.” Teoksessa *Tal-visodan pikkujättiläinen*, toimittanut Jari Leskinen & Antti Juutilainen. 4. painos. Helsinki: WSOY, 2006.
- Suomen sosialidemokraattinen työväenliike 1899–1949. Helsinki: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 1949.
- Suomi, Juhani. *Talvisodan tausta: Neuvostoliitto Suomen ulkopoliitiikassa 1936–1938*. Helsinki: Tammi, 2014.
- Tanner, Väinö. *Kahden maailmansodan välissä: Muis-telmia 20- ja 30-luvuilta*. 4. painos. Helsinki: Tam-mi, 1966.
- Tanner, Väinö. *Olin ulkoministerinä talvisodan aikana*. 8. painos. Helsinki: Tammi, 1979.
- Tapiola, Kari. *Jyväskylän Työväenyhdistys 80 vuotta 1888–1968*. Jyväskylä: Jyväskylän Työväenyhdisty-s, 1968.
- Tarkka, Jukka. *Max Jakobson: Kylmän sodan diplo-maatti*. Helsinki: Otava, 2010.
- Tepora, Tuomas. *Sinun puolestas elää ja kuolla: Suo-men liput, nationalismi ja veriuhrit 1917–1945*. Helsinki: WSOY, 2011.
- Tepora, Tuomas. *Sodan henki: Kaunis ja ruma talvisota*. Helsinki: WSOY, 2015.
- Tepora, Tuomas. ”Kuinka talvisodan henki hajosi – vai hajosiko?” Teoksessa *Historian kosto: Suomen talvisota kehyksissään*, toimittanut Henrik Meinan-der. Helsinki: Siltala, 2015.
- Tuomikoski, Pekka, toim. *Finlandija: Puna-armeijan Suomi-opas 1939*. Helsinki: Minerva, 2013.
- Tuomisto, Jukka. ”Vapauden kaipuu vapaassa sivistystyössä.” Teoksessa *Valituksesta tietämysyhteis-kuntaan*, toimittanut Virve Riikonen. Helsinki: Kansanvalistusseura, 2003.
- Työväen omaehtoinen sivistystyö*. Pieni tietokirjasto. Helsinki: Tammi, 1954.
- Tuomi-Koskelin, Terttu. *Työväen Sivistysliiton Etelä-Hämeen Piirijärjestö ry: Otteita toiminnasta 1971–2000*. Hämeenlinna: Työväen sivistysliiton Ete-lä-Hämeen piirijärjestö, 2001.
- Turunen, Jorma, toim. *R. H. Oittisen perintö: R. H. Oittinen 100 vuotta -juhlasesinaari 18.9.2012 Helsinki*. Helsinki: Työväen Sivistysliitto, 2013.
- Uitto, Antero & Ossi Kamppinen. *Stalinin lavastukset: Näytösoikeudenkäynnit 1936–1938*. Jyväskylä: Docendo, 2020.
- Ukkonen, Juha. ”Suomen tie talvisotaan.” *Kommu-nisti*, 11/1979.
- Uljas, Risto & Päivi Uljas. *Leiväntekijät: Helsingin Leipomotyöntekijäin ammattiosaston tarina 1888–2018*. Helsinki: Helsingin Leipomotyöntekijäin ammattiosasto ry, 2019.
- Uudelle taipaleelle: TSL 60-vuotta*. Helsinki: Työväen sivistysliitto, 1979.

- Vahtola, Jouko. *Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin*. Helsinki: Otava, 2003.
- Vares, Vesa & Ari Uino. *Suomalaiskansallinen kokoomus: Kansallisen kokoomuspuolueen historia 1929–1944*. Helsinki: Edita, 2007.
- Vasara, Erkki. *Työväen ja kotiseudun puolesta: Tikkurilan Työväenyhdistys 90 vuotta 1907–1997*. Vantaa: Tikkurila Säätiö, 2000.
- Vihavainen, Timo, Ohto Manninen, Kimmo Rentola & Sergei Zuravljov. *Varjo Suomen yllä: Stalinin salaiset kansiot*. Jyväskylä: Docendo, 2017.
- Viitala, Heikki Mikko. *Vasemmistolainen työväenliike Suomessa*. Vol. 1, *SKP – parlamentaarinen ja valankumouksellinen puolue 1918–1988*. Kommunismi-lehden julkaisusarja 1/88. Helsinki: Suomen Kommunistinen puolue, 1988.
- Vuorinen, Piia. ”Vapaina vaaralliset naiset: Valtiollinen poliisi ja sota-ajan turvasäilökysymys 1939–1944.” Teoksessa *Valvottu ja kuritettu työläinen*, toimittaneet Leena Enbom, Pete Pesonen & Sami Suodenjoki. Väki voimakas 33. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2020.
- Ylikangas, Heikki. *Suomen historian solmukohdat*. 4. painos. Helsinki: WSOY, 2012.
- Ylönen-Peltonen, Raija. ’Vain sodassa kuollut mies:’ *Kadonnut kaatunut teloitettu*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2020.
- Zetterberg, Seppo. *Uusi Viron historia*. Kirjokansi 137. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017.